

GYÓZŐ GERŐ

SIEDLUNGSGESCHICHTE UND BAUGESCHICHTE DER BISCHÖFLICHEN BURG ZU SZÁSZVÁR

SZÁSZVÁR – A PÜSPÖKI VÁR TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE ÉS ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

Die heutige Großgemeinde Szászvár, im Mittelalter ein bedeutender Marktflecken, liegt etwa 40 km nordöstlich von Pécs (Abb. 1). Das Bistum Pécs verfügte im Mittelalter über ausgedehnte Besitzungen und war eine der reichsten Diözesen des Landes. Bereits im Frühmittelalter bildeten sich außer dem in Pécs angesiedelten Bischofssitz – der bischöflichen Residenz – Zentren zur Wirtschaftsverwaltung der größeren Güter heraus. Eines dieser Zentren war auch Szászvár, das mittelalterliche Szász. Im Zentrum des Ortes stehen noch heute die Überreste der bischöflichen Burg, die man hier außer der Pécser Bischofsresidenz erbaut hatte (Abb. 131). Sie haben im Schutze des ehemaligen Pfarrhauses die Zeiten überdauert (Abb. 132).

Diese Gutszentren – und somit natürlich auch Szász – waren durch den Umstand, daß sie sich jeweils im Besitz desselben Eigentümers befanden, nicht nur in wirtschaftlicher, sondern auch in kulturgeschichtlicher Hinsicht stets aufs engste mit den einzelnen Bistümern, im vorliegenden Fall dem Bistum Pécs, und der Person des jeweiligen Bischofs verbunden.

Neben den oben genannten sind es jedoch mehrere Aspekte, die eine gemeinsame Vorstellung der beiden bischöflichen Burgen – der Bischofsburg von Pécs und der Burg von Szászvár – begründen. An erster Stelle die Tatsache, daß die Burg in Szászvár als einzige Burg nahezu restlos freigelegt werden konnte. Zum anderen wurden zwar auch in der Bischofsburg von Pécs großangelegte und zu ernsthaften neuen Ergebnissen führende archäologische Freilegungen durchgeführt, die sich allerdings in nur sehr geringem Maße auf das Gebäude des Bischofspalastes selbst erstreckten, da dieses ständig bewohnt war. Aus dem Umstand, daß beide Burgen zur gleichen Zeit ein und demselben Pécser Bischof gehörten, resultiert wiederum, daß sich die Grabungs- und Forschungsergebnisse beider in vielerlei Hinsicht ergänzen und Quellenwert besitzen.

Notwendig ist dies umso mehr, da die historischen Quellen im Hinblick auf die Burg Szászvár – ja die mittelalterliche Siedlung überhaupt – sehr lückenhaft sind, und dasselbe trifft auch auf die Erforschung des Pécser Bischofspalastes und deren Ergebnisse zu. Doch angesichts

Pécs¹st²ól mintegy 40 km-re északkeletre fekszik a mai Szászvár nagyközség, (1. kép) amely a középkorban jelentős mezőváros volt. A pécsi püspökségnek a középkorban jelentős birtokai volt egyike volt a leggazdagabb egyházmegyéknek. Egy-egy nagyobb kiterjedésű birtoktest gazdasági ügyeinek intézésére már a korai középkorban az egyházmegye székhelyét jelentő Pécsen – a püs-

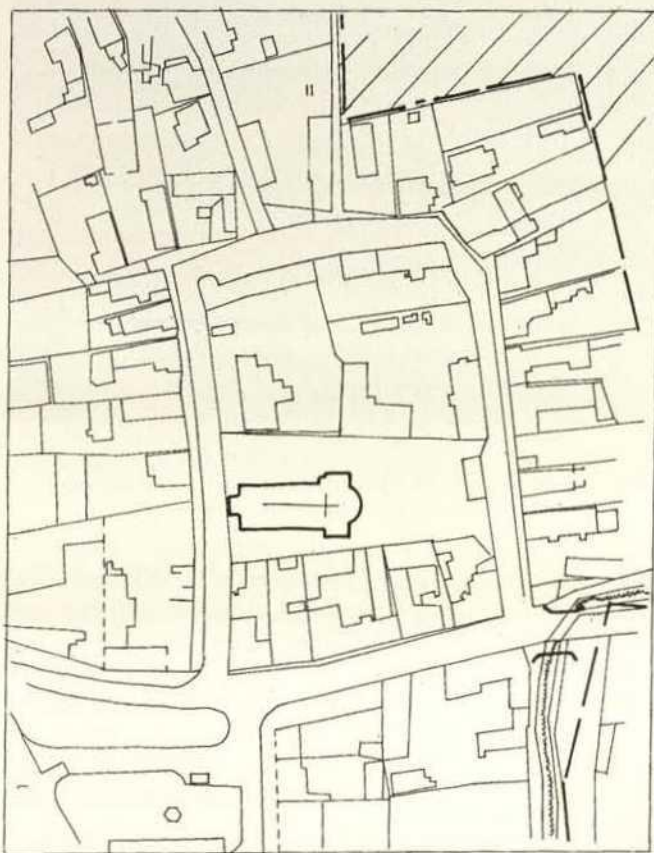

Abb. 131. Detail des Situationsplans von Szászvár, Situationsplan des Burgbezirks mit dem ehemaligen Pfarrhaus und den Überresten der Burg

131. kép. Szászvár helyszínrajzának részlete, a „Várkerület” helyszínrajza a volt plébániaház és a vár maradványaiival

dessen, daß der Bischofspalast mehrfach in großem Stil umgebaut wurde, darf man sagen, daß selbst im Falle seiner vollständigen Freilegung nicht alle problematischen Fragen Beantwortung fänden. Somit dienen die architekturgeschichtliche und archäologische Untersuchung der in der Burg von Szászvár freigelegten Reste bzw. die Analyse des archäologischen Fundmaterials mit zahlreichen neuen, die vorliegenden ergänzenden Angaben auch in bezug auf die Geschichte der Pécs-er Bischofsburg.

Das heutige Szászvár wird in Urkunden bereits von der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts erwähnt, und zwar unter dem Namen Zaas oder Zaz. Seine Burg, die im Zen-

Abb. 132. Ehemaliges Pfarrgebäude während der Freilegung 132. kép. A volt plébániaház épülete feltárás közben

trum der heutigen Gemeinde stand (Abb. 133), ließ – István Genthon zufolge – der Pécs-er Bischof Bartholomäus von Burgund (1219–1252) um 1235 erbauen. In der päpstlichen Zehntliste des Jahres 1334 kommt Szászvár unter dem Namen »Zaas« vor, und einige Jahre später, 1347, begegnet man ihm in einer Urkunde des Domkapitels Pécs. Im 14. Jahrhundert war es eine blühende Siedlung, die damals zum Archidiakonat des Komitats Tolna gehörte.

Von Szász als einem der Lehnsdörfer der Güter des Pécs-er Bischofs beziehungsweise dessen Pfarrer, »Mihály, Pfarrer von Szász« berichtet eine Urkunde von 1393. Und in einer Urkunde des Jahres 1397 taucht es erneut auf. In beiden Urkunden wird der Pfarrer vom Bischof bevollmächtigt, ihn bei kirchlichen Prozeßangelegenheiten zu

pöki rezidencián kívül – birtokközpontok alakultak ki. Ezeknek egyike volt Szászvár, a középkori Szász is. A rezidencián kívül épült püspöki várának maradványai a település központjában ma is állanak (131. kép). Maradványait a volt plébániaház őrizte meg (132. kép). Ezek a birtokközpontok, – így természetesen Szász is – az azonos tulajdonosok révén mindenkor szorososan kapcsolódtak nemcsak gazdaságilag, de kultúrtörténeti vonatkozásokban is az egyes püspökségekhez, a jelen esetben a pécsi püspökséghez és annak mindenkori püspöke személyéhez.

A két püspöki várnak – a pécsi püspökvárnak és a szászvári várnak – az együttes bemutatását azonban a fentiek kívül több szempont is indokolja. Az első az, hogy Szászvár az egyetlen, amelynek vára csaknem teljesen feltárt, a másik az, hogy bár a pécsi püspökvárban ugyancsak voltak nagyarányú és igen komoly új eredményeket hozó régészeti feltárások, ezek azonban magára a püspöki palota épületére csak igen kis mértékben terjedtek ki, mivel az folyamatosan lakott volt. Annak a körülménynek köszönhetően viszont, hogy mindkettőnek egyidejűleg ugyanaz a pécsi püspök volt a birtokosa, így a két vár ásatási és kutatási eredményei egymást sok tekintetben kiegészítik és forrásértékkel bírnak.

Erre annál is inkább szükség van, mivel a szászvári várra – de egyáltalán magára a középkori Szászvára, a településre – a történeti források nagyon hiányosak, és ugyanez vonatkozik a pécsi püspöki palota kutatására és annak eredményeire is. A püspöki palota többszöri és nagyarányú átépítése következtében azonban nyugodtan mondhatjuk, hogy annak még teljes feltárása esetén sem kaphatnánk minden problematikus kérdésre választ. Így a szászvári vár feltárt maradványainak építéstörténeti és régészeti vizsgálata, valamint régészeti leletanyagának elemzése a pécsi püspökvár történetére vonatkozóan is számos, és a korábbiakat kiegészítő új adatokkal szolgál.

A mai Szászvár legkorábbi említésével már a XIII. század első felében találkozunk az oklevelekben, amelyek azt Zaas, vagy Zaz néven nevezik. Várát – amely a mai település központjában állott – (133. kép) Genthon István szerint Burgundiai Bertalan pécsi püspök (1219–1252) építtette 1235 körül. Szászvár az 1334-es pápai tizedjegyzékben »Zaas« néven szerepel. Néhány évvel később 1347-ben pedig a pécsi káptalan említi egyik oklevelében. A XIV. században virágzó település volt, amely akkor a Tolna megyei főesperességhez tartozott.

Szászt mint a pécsi püspöki birtok egyik hűbéres faluját, illetve annak plébánosát »Mihály szászi plébános“-t említi egy 1393-as oklevél, majd később egy 1397-es oklevélben fordul elő ismételt. Mindkét oklevélben egyházi vonatkozású peres ügyekben kap a plébános megbízást a püspöktől az ügyekben való képviselőre.

A szekszárdi konvent egyik 1401-ből származó oklevelében Szász falut város helyként említik, mint »Forum comprovinc. in possessio, seu villa Zaz.«. A XV. század első felében, 1439-ben »castrum Zaas“-t mint a püspökség tulajdonát említik. Korábban középkori eredetű vára Albeni Henrik pécsi püspök 19. falura kiterjedő birtoká-

vertreten. »Eine aus dem Jahr 1401 stammende Urkunde des Szekszárdi Konvents erwähnt das Dorf Szász als Marktflecken: »Forum comprovinc. in possessio, seu villa Zaz...«

In der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts, im Jahr 1439, führt man das »castrum Zaas« als Eigentum der Diözese. Die Burg früheren, mittelalterlichen Ursprungs bildete das Zentrum des aus 19 Dörfern bestehenden Grundbesitzes des Pécs-er Bischofs Heinrich von Alben. Eine andere Urkunde erwähnt den Ort 1460 im Hinblick auf seine wirtschaftliche Bedeutung. Und eine Urkunde von 1476 bezeichnet Szász ebenfalls als Grundbesitz des Pécs-er Bischofs, wo zu jener Zeit auch Markt abgehalten wurde.

Diese Bedeutung hat es anscheinend das ganze Mittelalter hindurch behalten, beinahe bis zum Beginn der türkischen Eroberung. Denn auch eine Urkunde aus dem Jahr 1523 hebt seine diesbezügliche Rolle hervor. Das Steuerregister von 1542 hingegen zählt alle umliegenden Ortschaften auf, die zum Grundbesitz der Diözese Pécs gehörten; unter anderem die noch heute bestehenden Siedlungen Kárász, Köblény und Császtza sowie Máré.

Kurz vor der türkischen Eroberung im Jahr 1543, nach dem Tod von König János Szapolyai, erteilte Königin Isabella 1540 Simon Athinai den Befehl, Szász zu erobern, so daß es sich für kurze Zeit im Besitz der Königin befand. In diesem Zusammenhang gibt es eine Vermutung, wonach die Burg zu dieser Zeit angesichts der türkischen Bedrohung stark befestigt wurde, was die Forschungen allerdings nicht bestätigen haben.

Im Laufe seines Ungarnfeldzugs 1543 eroberte Sultan Suleiman am 13. Juli 1543 die Stadt Pécs, und am gleichen Tag ergab sich auch Szász, dessen Burg vom rumelischen Beglerbeg (Statthalter des europäischen Teils des Osmanischen Reichs) Achmed besetzt wurde. (Den europäischen Teil des osmanischen Reiches nannten die Türken Ruur, und Gouverneur dieses Gebiets war der Beglerbeg von Rumelien.) Somit waren nach der Eroberung von Buda 1541 noch nicht ganz zwei Jahre verstrichen, als auch die beiden wichtigen Orte Pécs und Szász in türkische Hand fielen.

Neben Pécs dürfte das türkische Szász schon zu Beginn der Türkenherrschaft ebenfalls eine bedeutende strategische Rolle gespielt haben, da das Fethname (d.h. Siegesdokument) des Sultans die Eroberung der Burgen von Szász und Pécs im gleichen Atemzug erwähnt. Wie aus späteren türkischen Quellen hervorgeht, behielt Szász diese auch aus seiner geographischen Lage resultierende und schon früher, im Laufe des Mittelalters erlangte zentrale Stellung weiterhin, denn auch die Türken machten es zu einem Verwaltungszentrum, zum Sitz des Nahije.

Das Nahije Szász gehörte anfangs zum Mohács-er, später dann zum Pécs-er Sandschak, und an seiner wichtigen zentralen Rolle änderte sich bis zum Ende der Türkenzeit nichts. Es erstreckte sich über ein ausgedehntes Gebiet und seine Burg war für die Türken ein entscheidender strategischer Punkt. Laut Defter (d.h. Konskription) des Jahres 1554 gehörten damals zum Nahije Szász 188 Gemeinden, deren Zahl sich einer Konskription zufolge 1564 schon auf 115 reduziert hatte. Die näheren Ursachen dafür sind nicht bekannt. Doch es ist anzunehmen,

nak központja. Egy 1460-as oklevél gazdasági jelentősége szempontjából említi. Ugyancsak a pécsi püspök birtokaként említi egy 1476-os keltezésű oklevél Szászt, amely ebben az időben vásáros hely is volt.

Úgy látszik, hogy e jelentőségét az egész középkor folyamán megtartotta, szinte a török hódoltság kezdetéig, mert ezirányú szerepét egy 1523-as oklevél is kiemeli. Az 1542-es adólajstrom pedig azokat a környező helyiségeket is felsorolja, amelyek a pécsi püspökség birtokaihoz tartoztak. Ezek között szerepel többek között Kárász, Köblény, Császtza, amelyek ma is élő települések, valamint Máré.

Röviddel a török hódoltság kezdete (1543) előtt 1540-ben Szapolyai János király halálát követően Izabella ki-

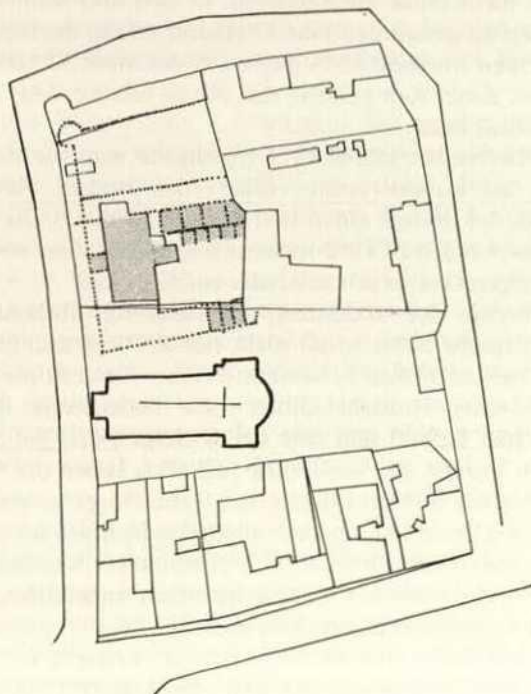

Abb. 133. Grundriß der freigelegten Reste der Burg auf dem Situationsplan, der den Zustand vor Beginn der Grabungen zeigt 133. kép. A vár feltárt maradványainak alaprajza a feltárás előtti helyszínrajzra vetítve

rállyné parancsára Athinai Simon elfoglalja Szászt, amely így rövid időre a királyné birtokába kerül. Ennek alapján van olyan feltételezés, hogy ebben az időben a várat jelentős mértékben megerősítik a török ellen, amit azonban a kutatások nem bizonyítanak.

Szulejmán szultán 1543. évi magyarországi hadjárata során július 13-án elfoglalta Pécs-ét, és még ugyanezen a napon adta meg magát Szász, amelynek várát Ahmed rumeliai bejlerbej (az Oszmán Birodalom európai részének kormányzója) vette birtokba. Így Buda 1541. évi török birtokbavételét követően még két év sem telt el, és Pécs és Szász, e két igen jelentős hely török kézre került. A török Szász Pécs mellett ugyancsak jelentős és stratégiai-
lag fontos hely lehetett már a hódoltság kezdetén is, mivel

daß das Verschwinden einer so großen Zahl von Siedlungen entweder eine Folge ihrer Zerstörung war, oder daß sich die starke Entvölkerung eventuell auf das Abwandern ihrer Einwohner als Folge der doppelten Besteuerung zurückführen läßt.

Nach der Eroberung von Szász brachten die Türken in der Burg eine zahlenmäßig starke Garnison unter. Laut Defter des Ali Tschelebi Defterdar aus dem Jahr 1545 waren damals in der Burg 142 Mann stationiert, deren Sold insgesamt 3059 Aktsche betrug.

Die Siedlung selbst wird in den Deftern als die »Stadt« Szász bezeichnet, in der es, dem oben erwähnten Dschisje-Defter (Kopfsteuerliste) des Jahres 1554 zufolge, drei Mahallen (d.h. Stadtviertel) gibt. Das sind die Stadtviertel Sankt Johannes, Németh utca (Deutsche Gasse) und Piac utca (Marktgasse), die noch immer ihren früheren ungarischen Namen trugen. Heute lassen sich diese Straßen leider nicht mehr identifizieren. In den drei Stadtteilen wurden im genannten Jahr 37 Häuser erfaßt, die Steuern entrichten mußten. 1565 gab es in der Stadt 32 Häuser, und zu dieser Zeit gehörte das Nahije Szász bereits zum Sandschak Pécs.

Im Defter des Jahres 1579 registrierte man die »Stadt« Szász als Kammerbesitz (Khaß) des Budaer Paschas Üweiß, der diesem einen Betrag von 12.298 Aktsche Einkommen brachte. 1582 hatte sich die Zahl ihrer steuerpflichtigen Häuser schon wieder auf 37 erhöht.

Während der anderthalb Jahrhunderte Türkenherrschaft spielte Szász somit nicht nur als Verwaltungszentrum des nach ihm benannten Nahije, sondern auch in militärischer Hinsicht immer eine bedeutende Rolle, denn hier befand sich eine der wichtigen und gut befestigten Burgen des Sandschak Pécs. Das Leben der Stadt aber verlief während dieser Zeit keineswegs so verhältnismäßig geruhsam und vor allem friedlich wie im nahegelegenen Pécs. Denn im 17. Jahrhundert wurden die Stadt und natürlich die Burg mehrfach angegriffen, um sie von den Türken zurück zu erobern.

Gegen Ende des fünfzehnjährigen Krieges, im Jahr 1603, wie Ortelius schreibt, ging die Burg von Szász bei einem Überfall christlicher Truppen in Flammen auf. Nach längerer Pause drangen 1662 Infanteristen aus Kleinkomarn in die Stadt ein, die bei dieser Gelegenheit sowohl die Stadt wie auch die Burg in Brand steckten. Im Jahr 1664 unternahm Nikolaus Zrínyi einen Winterfeldzug, wobei es einem Teil seiner Soldaten gelang, die Stadt zu erobern und die Burg erneut anzuzünden. Diese Kämpfe und die von den Brandstiftungen ausgelösten Feuersbrünste verursachten natürlich auch in der Stadt erhebliche Schäden.

Um 1680, wenige Jahre bevor man Szász 1686 engültig von den Türken befreite, sprengten christliche Truppen die Burg. Doch daß die Türken sie danach aufgegeben hätten, darüber ist nichts bekannt. Im Jahr 1686 wurde Pécs schließlich zurückerobert, und zur gleichen Zeit nahmen kaiserliche Truppen auch Szász und seine Burg in Besitz.

Im Verlaufe der Rückeroberung bzw. des türkischen Rückzuges wurde Szász zerstört. In einem vom 23. Juni 1687 datierenden Inventarverzeichnis, das die rückeroberten Güter erfassen sollte, liest man den Namen Szász

a szultán Fethnáméja - győzelmi irata - Szász várának elfoglalását Péccsel együtt említi. Mint a későbbi török forrásokból is kitűnik, Szász továbbra is megtartotta ezt a földrajzi helyzetéből is adódó korábbi, még a középkor folyamán megszerzett központi szerepét, mert azt a törökök is közigazgatási központtá, nahije székhelyé tették.

A szászi nahije, kezdetben a mohácsi, majd később a pécsi szandzsákhoz tartozott, és a török idők végéig megtartotta e jelentős központi szerepét. A szászi nahije területe igen kiterjedt volt - vára pedig a töröknek komoly erőssége. Az 1554. évi defter összeírása szerint ekkor 188 község tartozott hozzá, amelynek száma egy 1564-es összeírás szerint már 115-re csökkent. Ennek közelebbi oka nem ismeretes, de feltételezhető, hogy a nagyszámú település megszűnése vagy azok pusztulásának következménye volt, vagy e nagyarányú elnéptelenedést esetleg a kettős adózás elől történő elvándorlás okozta.

Szász elfoglalását követően a törökök a várat jelentős létszámú katonasággal látták el. Ali cselebi defterdár 1545. évi deftere szerint ekkor a várban 142 fő állomásozott, akiknek zsoldja összesen 3059 akce volt.

Magát a települést a defterek mint Szász „város”-t említik, amelyben az említett 1554. évi dzsizje - fejadó - defter szerint három mahalle - városrész - van. Ezek a Szent János, a Német utca és a Piac utca negyedek, amelyek még őrzik korábbi magyar nevüket. Sajnos azonban ma már ezeket az utcákat nem tudjuk azonosítani. A három városrészben az említett esztendőben 37 adózó házat írtak össze. A város házainak száma 1565-ben 32 volt és a szászi nahije ekkor már a pécsi szandzsákba tartozott. Szász „város” az 1579-es defter összeírása szerint Üveysz budai pasa 12.298 akce jövedelmű khász - kincstári - birtoka volt. Adózó házainak száma 1582-ben már ismét 37.

A török uralom másfél százada alatt Szász a róla elnevezett nahije központjaként mindvégig jelentős szerepet töltött be a közigazgatásban és egyidejűleg katonailag is, mint a pécsi szandzsák egyik fontos és jól megerősített vára. A város élete azonban ezen idő alatt korántsem volt olyan nyugalmas és főleg békés, mint amilyen volt viszonylag a közeli Pécsé. A XVII. században ugyanis több ízben támadás érte a várost és természetesen a várat, s e támadások mindenkor célja volt, hogy azt a töröktől visszafoglalják.

A 15 éves háború vége felé, 1603-ban - amint azt Ortelius írja - a keresztény csapatok betörték a szászi várba és azt felgyújtották. Hosszabb szünet után 1662-ben a kiskomáromi gyalogosok törnek be a városba és azt, valamint a várat ez alkalommal is felgyújtják. Az 1664. évi Zrínyi-féle téli hadjárat során Zrínyi katonáinak egy része elfoglalja a várost, és felgyújtja a várat is. Természetesen e harcok és a gyűjtogatások során keletkezett tűzvészek jelentős pusztulást okoztak magában a városban is.

Szásznak az 1686. évi töröktől való visszafoglalását alig néhány évvel megelőzően - 1680 körül - a keresztény csapatok felrobbantották a várat, arról azonban nincs tudomásunk, hogy azt ezután a törökök felhagyták volna. Végülis Pécs 1686. évi visszafoglalásával egyidejűleg Szász

unter dem Untertitel »Districtus Nadasd« Das aus dem Jahr 1696 stammende »Neoquistica Commissio« erkannte die weiterbestehenden Anrechte des Pécs-er Bischofs auf seine Güter in Szász an. Demzufolge war Szász – das hier nur noch als Dorf bezeichnet wird – bischöflicher Lehnsbesitz.

Auch über das spätere Schicksal der bei den Kämpfen zur Rückeroberung stark zerstörten, verfallenden Burg wissen wir kaum etwas. Sehr wahrscheinlich stand sie noch lange Jahrzehnte als Ruine da, und erst in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts ging man daran, zumindest Teile von ihr wieder aufzubauen.

Das am unversehrtesten erhalten gebliebene Gebäude der Burg wurde als Pfarrhaus hergerichtet. 1776 hatte Bischof Klimó von Pécs – dem man eine rege Bautätigkeit innerhalb der Diözese zuschreibt – den Neubau des lange Zeit unbewohnten Ruinengebäudes angeordnet, das jedoch erst wesentlich später, im Jahr 1821, zur Zeit des Bischofs Király, fertiggestellt werden konnte.

Der Keller des einstöckigen Barockgebäudes der ehemaligen Pfarre, heute das Haus Kirchplatz Nr. 2, hat ungeachtet des barocken Umbaus eine ganze Reihe an mittelalterlichen Details bewahrt, die schon vor Beginn der Freilegungen sichtbar waren. Auch heute künden die noch stehenden Burgmauern bzw. der runde Eckturm im Nordwesten als Teil der Ringmauer vom einstigen Charakter des Komplexes als Burg. Diese auf die Burg und den mittelalterlichen Ursprung des Gebäudes deutenden Überreste waren, wie bereits erwähnt, schon früher bekannt und riefen das Interesse daran wach.

Ende des 19. Jahrhunderts sah József Brüstle im Gelände der Pfarre die mittelalterlichen Mauern und hielt sie für die Überreste einer in alten Zeiten erbauten Burg. In einem an den bischöflichen Sekretär adressierten Brief beschrieb der ehemalige Pfarrer von Szász, János Horváth, 1838 auf dessen Anfrage die im Pfarrgebäude sichtbaren mittelalterlichen Details. Dabei vermerkte er, daß die gesamte Burg in Form eines Vierecks angelegt sei. Wie man damals noch aus den Ruinen schließen konnte, betrug jede Seite dieses Vierecks etwa 40 Klafter; es war mit acht runden Türmen versehen. Mihály Haas erwähnte in seiner 1841 mit dem Titel »Baranya« erschienenen Arbeit nur soviel, daß »die Ruinen von Szászvár noch stehen«. Auch die Wissenschaft begann sich Ende des 19. Jahrhunderts immer stärker für die noch sichtbaren mittelalterlichen Reste zu interessieren. So kam es, daß József Stippek einerseits im Pfarrhaus den Grundriß des Kellers, wo sich die mittelalterlichen Überreste »in situ« befinden, vermaß, und andererseits den Lageplan der Burg aufnahm. Den Zeichnungen fügte er eine ziemlich detaillierte Beschreibung bei, sozusagen als Erklärung zu den Abbildungen, diese auch mit manchen Vermessungsangaben ergänzend. Alajos Várszegi, der Verfasser einer Monographie über Szászvár, hatte früher die noch sichtbaren Burgmauern und Bastionen ebenfalls aufgenommen und in diesem Zusammenhang auch erwähnt, daß im Gebiet zwischen der Einfassungsmauer des Pfarrgebäudes und der Kirche an der Oberfläche gut auszumachende Mauerreste zu beobachten sind. Die Topographie von Genthon geht nur kurz auf die im Keller der Pfarre befindlichen mittelalterlichen Mauerreste ein.

és annak vára is a császári csapatok birtokába került.

A visszafoglalás, illetve a török visszavonulás során Szász elpusztult. Az 1687 június 23-án kelt leltárban, amely a visszafoglalt javak összeírása volt Szász neve a „Districtus Nadasd” alcím alatt szerepel. Az 1696-ból származó „Neoquistica Commissio” továbbra is elismerte a pécsi püspök jogát a szászi birtokaira. Ennek következtében Szász, – amely ekkor már csak mint falu szerepel – püspöki hűbéres tulajdon. A visszafoglalás során nagymértékben megsérült és romos vár további sorsáról a későbbiekben szinte alig tudunk valamit. Nagyon valószínű azonban, hogy az még hosszú évtizedeken keresztül romokban állt és annak legalábbis részleges újjáépítésére csak a XVIII. század második felében került sor.

A vár legépebben megmaradt épületét plébániaház céljára építették újjá. Klimó pécsi püspök – akinek a nevéhez jelentős építkezések fűződnek az egyházmegyében – 1776-ban rendelte el a hosszú éveken át lakatlan romos épület újjáépítését, amely azonban végül is csak jóval később, 1821-ben Király püspök idejében épült fel teljesen.

A mai Templom-tér 2. szám alatt álló egyemeletes barokk épület – a volt plébánia – pincéje a barokk átépítés ellenére is jelentős középkori részleteket őrzött meg, amelyek a feltárások előtt is láthatók voltak. A még álló várfalak, az északnyugati kerek saroktorony a kerítésfal részeként ma is utal az együttes egykori vár jellegére. Ezek a várra és az épület középkori eredetére utaló részletek, mint már említettük korábban is ismertek voltak és felkeltették az irántuk való érdeklődést. Brüstle József, aki a XIX. század végén látta a plébánia területén lévő középkori maradványokat, azokat egy régi időben épült vár maradványainak tartotta. Horváth János egykori szászi plébános egy 1838-ban keltezett és a pécsi püspöki titkárnak címzett levelében, akinek érdeklődésére leírja a plébánia épületben látható középkori részleteket, valamint azt, hogy az egész vár négyszög alakban helyezkedik el. Annak minden oldala 40 ölnyi és nyolc kerek toronnyal volt ellátva, amint azt akkor még a romokból következtetni lehetett. Haas 1841-ben megjelent „Baranya” c. munkájában mindössze annyit említ, hogy „Szászvár romjai még megvannak.”

A XIX. század végén a tudományos érdeklődés is jobban felfigyelt a még látható középkori maradványokra. Ennek eredményeként Stippek József egyrészt felmérte a plébánia pincéjének alaprajzát, illetve helyszínrajzát a várfalakkal. A rajzokhoz eléggé részletes leírás is csatlakozik, mintegy magyarázó szöveggé egyes felmérési adatokkal is kiegészítve azt. Várszegi Alajos, Szászvár egykori monográfusa korábban ugyancsak felmérte a még látható volt várfalakat és bástyákat és említést tesz arról is, hogy a plébániaépület kerítése és a templom közötti területen a felszínen jól kivehető falmaradványok figyelhetők meg. Genthon topográfiája csak röviden ismerteti a plébánia pincéjében látható középkori maradványokat.

RÉGÉSZET ÉS ÉPÜLETKUTATÁS

A szászi vár maradványait napjainkig megőrző plébániaház épületének kutatása, valamint a vár elpusztult részeit feltáró ásatás 1980-ban kezdődött és az még jelenleg is

Die Forschungen im Pfarrhaus, das Überreste der Burg Szász bis in die heutige Zeit bewahrt hat, sowie die Freilegung der zerstörten Teile der Burg begannen 1980, und sie werden auch gegenwärtig noch fortgesetzt. Im Laufe der Grabung und Bauforschung kamen wichtige und zusammenhängende mittelalterliche Details der Burg zutage, auf deren Grundlage nicht nur der mittelalterliche Zustand des heutigen Gebäudes und dessen einzelne mittelalterliche Bauphasen authentisch rekonstruiert, sondern auch die Grundrißanordnung des ganzen einstigen Burgkomplexes – des untergegangenen Nordflügels – sowie der Wehranlagen – darunter des großen Torturmes – weitgehend geklärt werden konnten (Abb. 134). Freigelegt wurden unter anderem ein großer Teil der Ringmauer und der Basteien sowie der ehemals einstöckige Torturm.

Im Ergebnis der Bauforschung, die sich auf das gesamte, heute in barocker Form erscheinende, eingeschossige, unterkellerte Gebäude erstreckte, gelangten außer den im Keller bislang sichtbaren Überresten weitere bedeutende mittelalterliche Details ans Licht.

Der Grundriß des ehemaligen Pfarrhauses (Abb. 135)

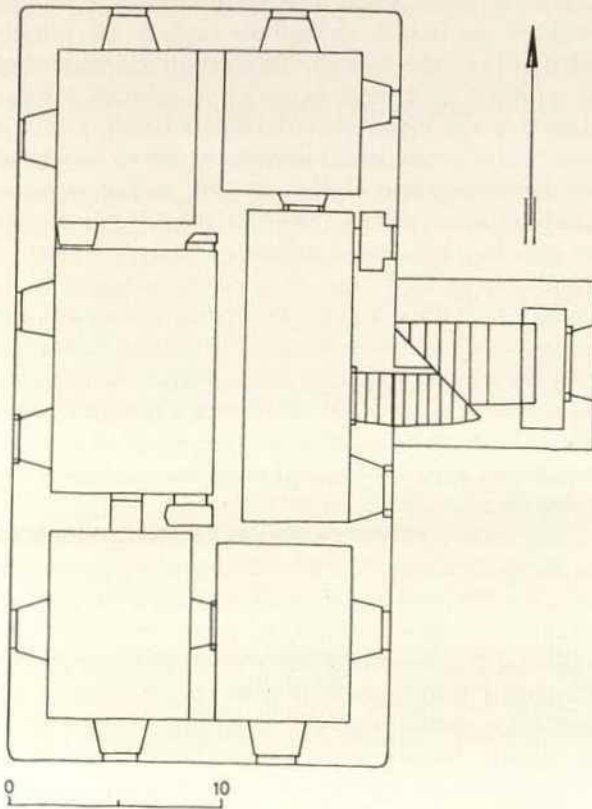

Abb. 135. Grundriß des Erdgeschosses des ehemaligen Pfarrhauses

135. kép. A volt plébániaház földszintjének alaprajza

beschreibt ein Rechteck, mit seiner Längsachse Nord-Süd, mit dem an der Ostfassade anschließenden Treppenturm sowie an der Westseite mit dem Rest eines Turmes, der sich im Mittelalter dort erhob und heute auf der Kellerebene zu sehen ist. Im 19.-20. Jahrhundert hatte man an der Nord- und Ostseite des Gebäudes Anbauten vor-

folgt. Az épületkutatás, valamint az ásatás során a várnak olyan nagyjelentőségű és összefüggő középkori maradványai kerültek elő, amelyek alapján nemcsak a ma is álló épület középkori állapota és annak egyes középkori építési korszakai is rekonstruálhatók teljes hitelességgel, hanem az egykori vár teljes épületegyüttese – az elpusztult északi szárny – valamint a vár védműveinek – köztük nagyméretű kaputornyának – alaprajzi elrendezése is nagymértékben tisztázható volt (134. kép). Így többek között a várfalak és a bástyák jó részét, valamint az egykor emeletes kaputornyát is feltárta az ásatás.

A mai barokk formában megjelenő egyemeletes, alapincézett épület egészére kiterjedő épületkutatás eredményeként a pincében eddig is látható maradványokon kívül igen jelentős középkori részletek kerültek felszínre.

A volt plébániaépület alaprajza (135. kép) egy észak-déli hossz tengelyű téglalap a keleti homlokzathoz csatlakozó lépcsőtornyossal, a nyugati oldalon pedig egy a középkorban ott állott, ma a pince szintjén látható torony maradványával. Ehhez a XIX-XX. század folyamán az északi és a keleti oldalon toldaléképítményeket ragasztottak, amelyek a feltárás során elbontásra kerültek.

A vár e romos épületének a barokkban történő nagyarányú helyreállítása, illetve újjáépítése során a pincét és a földszintet beboltozták, míg az emeleten fagerendás síkfödémeket alakítottak ki. A pincét – lényegében megtartva középkori alaprajzát – egy hatboltszakaszos térére alakították. A földszinten és az emeleten kialakított helyiségek előtt a keleti oldalon keskeny belső folyosó húzódott, amely a földszinten ugyancsak boltozott volt. Itt már nem követték a középkori alaprajzot mint a pincében, hanem a déli középkori helyiséget egy közfallyal két részre osztották. A keleti tornyot – amely nagyrészt elpusztult – keleti irányban megnagyobbították, és abban helyezték el a lépcsőfeljárót.

A palotaépület feltárását a homlokzatok épületrégészeti kutatásával kezdtük meg. E munka eredményeként az északi homlokzaton egy keresztosztós, gazdagon profilált gótikus kőkeretes ablak „in situ” szárkőve (136, 137. kép) és a kőkeret más részlete került elő. A déli homlokzat emeleti szintjén ugyancsak feltártuk a gótikus kőkeretes ablaknyílás egyik többszörösen tagolt „in situ” szárkővét és könyöklőjének részletét (138, 139. kép). Ennek alapján kitűnt, hogy a palotaépület jelenlegi emelete is középkori eredetű. Ezt egyébként az épületben folytatott kutatásaink is megerősítették, amelyek során az emeleti szinten úgy az északi, mint a nyugati homlokzat ablaknyílásainak egy részében „in situ” kváderekből falazott középkori ablakbélletek maradványait tártuk fel.

A keleti lépcsőházi torony homlokzatának kutatása során kiderült, hogy az nagyrészt barokk eredetű építmény, amely kevés középkori részletet őrzött meg. A déli homlokzat földszintjén az itt volt középkori bejárat küszöbköve és szárkővének egy része került elő (140. kép) ugyancsak „in situ”, valamint a torony sarokarmirozásának többkevesebb részlete. Egyidejűleg az is megállapítható volt, hogy a palotaépületnek ez a tornya későbbi eredetű, mint

Abb. 136. Der in situ freigelegte Stockstein des gotischen Fensters der Nordfassade
136. kép. Az É-i homlokzat gótikus ablakának „in situ” feltárt szárkőve

Abb. 138. Stockstein des im Obergeschoß der Ostfassade »in situ« freigelegten gotischen Fensters
138. kép. A K-i homlokzat emeleti szintjén feltárt gótikus ablak „in situ” szárkőve

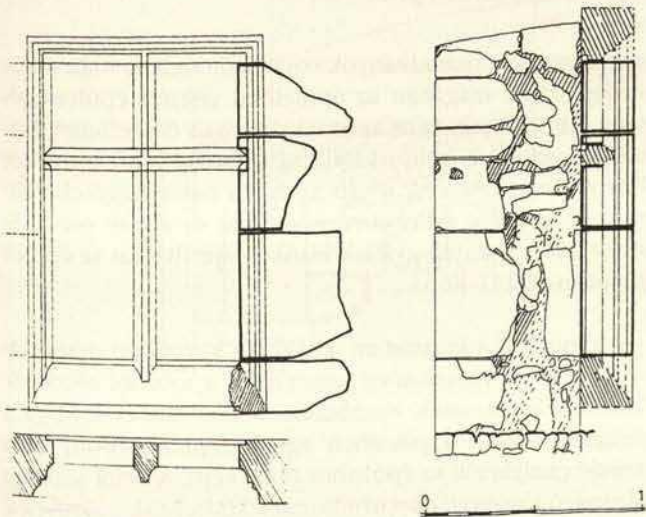

Abb. 137. Steingerahmtes Kreuzstockfenster der Nordfassade, Rekonstruktion
137. kép. Az É-i homlokzat keresztosztós kökeretes ablakának rekonstrukciója

genommen, die im Zuge der Freilegung abgerissen wurden.

Als man dieses verfallende Burggebäude im Barockzeitalter restaurierte bzw. wiedererrichtete, erhielten der Keller und das Erdgeschoß ein Gewölbe, das Obergeschoß hingegen eine Plattendecke aus Holzbalken. Den mittelalterlichen Grundriß des Kellers ließ man im we-

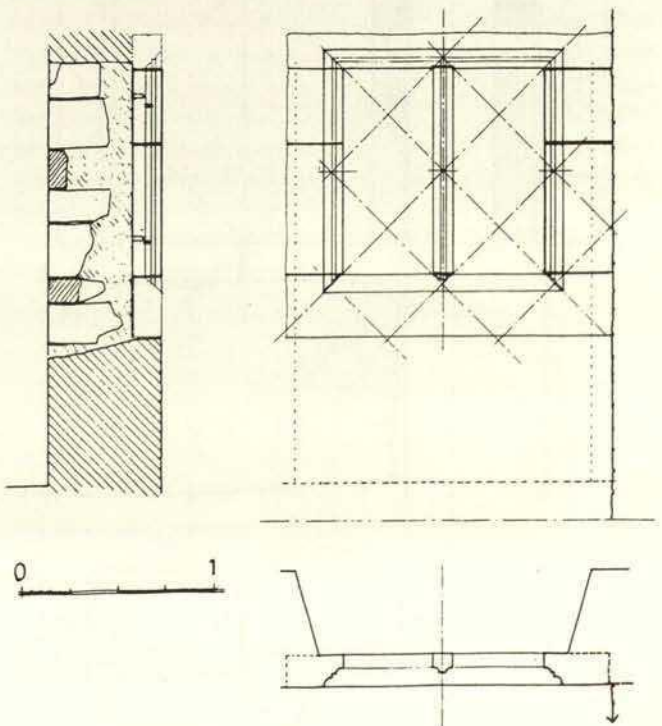

Abb. 139. Steinrahmen des Fensters im Obergeschoß, Rekonstruktion
139. kép. Az emeleti ablak kökeretének rekonstrukciója

maga a palota épülete. A palotaépület homlokzatain fel-

sentlichen unverändert und gestaltete ihn zu einem Raum mit sechs Gewölbejochen um.

Vor den im Erd- und Obergeschoß befindlichen Räumen verlief an der Ostseite ein schmaler Innengang, der im Erdgeschoß ebenfalls überwölbt war. Im Gegensatz zum Keller hatte man sich hier nicht mehr an den mittelalterlichen Grundriß gehalten, sondern den südlichen mittelalterlichen Raum durch eine Zwischenwand getrennt. Der größtenteils zerstörte östliche Turm wurde in Richtung Ost vergrößert und darin der Treppenaufgang untergebracht.

Die Freilegung des Palastgebäudes eröffneten wir mit Bauforschungen an den Fassaden. Im Ergebnis dieser Arbeit kamen an der Nordfassade, »in situ« der Stockstein eines reich profilierten gotischen Kreuzstockfensters mit Steinrahmen (Abb. 136-137) und noch andere Details der Fenstereinrahmung zum Vorschein. Auch an der Südfas-

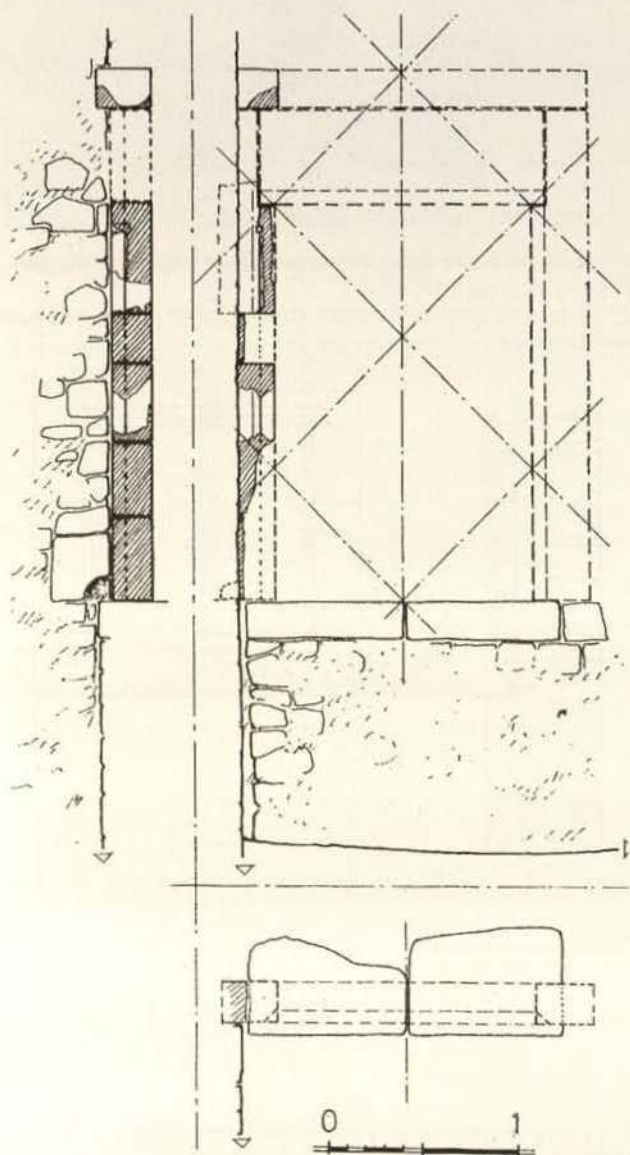

Abb. 140. Rekonstruktion des mittelalterlichen Eingangs zum Ostturm
140. kép. A K-i torony középkori bejáratának rekonstrukciója

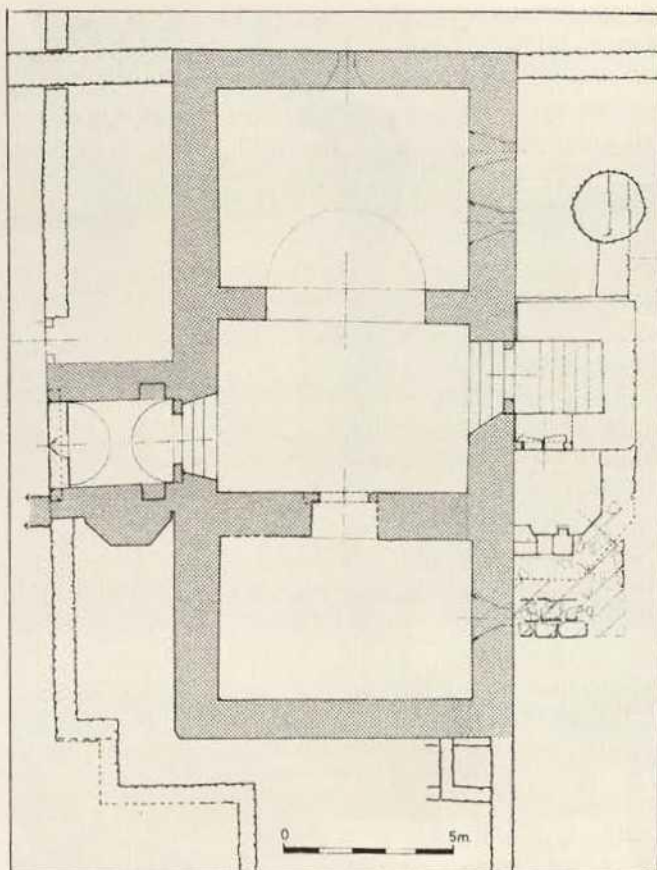

Abb. 141. Grundriß des gegenwärtigen Kellers mit Grundrißrekonstruktion des mittelalterlichen Erdgeschosses
141. kép. A jelenlegi pince alaprajza a középkori földszint alaprajzának rekonstrukciójával

tárt középkori maradványok rövid ismertetése után a következőkben magában az épületben végzett épületrégészeti kutatást, valamint az azzal szorosan összefüggő ásatást mutatjuk be, amely várakozáson felüli eredményeket hozott. Ismertetésünk során az egyes összefüggések világos értelmezése érdekében a kutatást és annak eredményeit szintenként tárgyaljuk, elsőként kezdve azt az épület pincéjével (141. kép).

A pincében a kutatást az ott látható középkori maradványok tüzetes vizsgálatával kezdtük és a további részletek feltárásával folytattuk. Korábban utaltunk már arra, hogy a nyugati oldalon a pincében egy középkori torony alsó szintje csatlakozik az épülethez (142. kép). A belül téglalap alaprajzú toronyalj dongaboltozatos kis helyiség, amelynek nyugati végében teljes épségben megmaradt a félköríves záródású, élszedéssel díszített kőkeretes ajtónyílás és küszöbköve, valamint a nyílás béléteben az alsóbb helyiségbe vezető lépcsők. Itt kell megjegyeznünk, hogy a kutatás megkezdése előtt a pinceszint nagymértékben feltöltött volt, s valójában csak az ajtónyílás kőkeretének egy jelentős része volt látható. Az ajtónyílás mellett az északi és a déli falban egy-egy faragott kővekből épített kisméretű félköríves záródású falifülke van (143. kép).

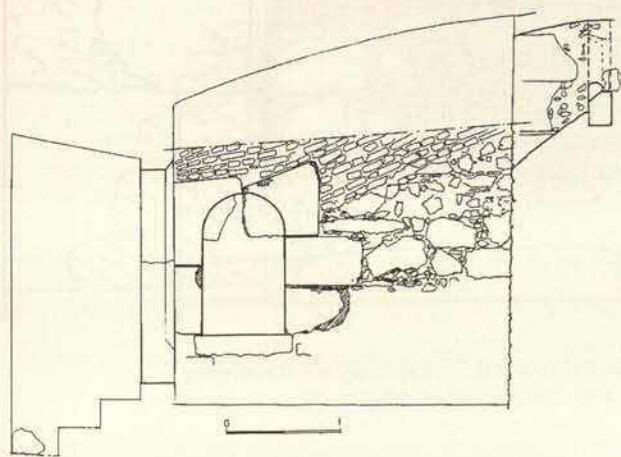
A toronyalj nyugati végfalát, amely ugyancsak törtkőből falazott, a boltozat alatt egy kisméretű, félköríves záródású kőkeretes ablaknyílás törí át. A keleti irányban enyhén lejtő téglaboltozat megmaradt középkori vakolatának egy

sade legten wir auf der Ebene des Obergeschosses den mehrfach gegliederten Stockstein eines steingerahmten gotischen Kreuzstockfensters sowie Teile der Brustlehne »in situ« frei (Abb. 138-139). Anhand dieser Funde wurde deutlich, daß das gegenwärtige Obergeschoß des Palastgebäudes gleichfalls mittelalterlichen Ursprungs ist. Das bestätigten übrigens auch die im Gebäude durchgeführten Forschungen. Dabei stießen wir nämlich im Obergeschoß an einem Teil der Fensteröffnungen sowohl der Nord- als auch der Westfassade »in situ« auf die Überreste aus Quadern gemauerter mittelalterlicher Fensterlaibungen.

Bei der Erforschung der Fassade des östlichen Trepenturmes zeigte sich, daß dieser Bau größtenteils barocken Ursprungs ist und nur wenige mittelalterliche Details bewahrt hat. Im Erdgeschoß der Südfassade kamen, wiederum »in situ« der Schwellenstein bzw. ein Teil vom Stockstein des im Mittelalter hier befindlichen Eingangs (Abb. 140) sowie mehr oder weniger Details von der Ecksteinquaderung des Turmes zum Vorschein. Gleichzeitig konnte festgestellt werden, daß dieser Turm des Palastgebäudes aus späterer Zeit stammt als der Palast selbst.

Nach diesem kurzen Überblick über die mittelalterlichen Überreste, die an den Fassaden des Palastgebäudes freigelegt werden konnten, kommen wir nun zu der innerhalb des Gebäudes durchgeführten Bauforschung und

Abb. 143. Ost-West-Ansicht der Südmauer des Turmunterbaus
143. kép. A toronyalj déli falának K-Ny-i nézete

eng damit zusammenhängenden Grabung, deren Befunde unsere Erwartungen weit übertroffen haben. Im Interesse des besseren Verständnisses der einzelnen Zusammenhänge behandeln wir die Forschungen und ihre Ergebnisse in der Reihenfolge der Geschosse, beginnend mit dem Keller des Gebäudes (Abb. 141).

Im Keller wurden zuerst die dort sichtbaren mittelalterlichen Überreste einer eingehenden Untersuchung unterzogen und die Forschung mit der Freilegung weiterer Details fortgesetzt. Wie bereits erwähnt, grenzt im Keller an der Westseite das untere Geschoß eines mittelalterlichen Turmes an das Gebäude (Abb. 142). Das im Grundriß rechteckige Innere des Turmunterbaus ist ein kleiner Raum mit Tonnengewölbe, an dessen westlichem Ende

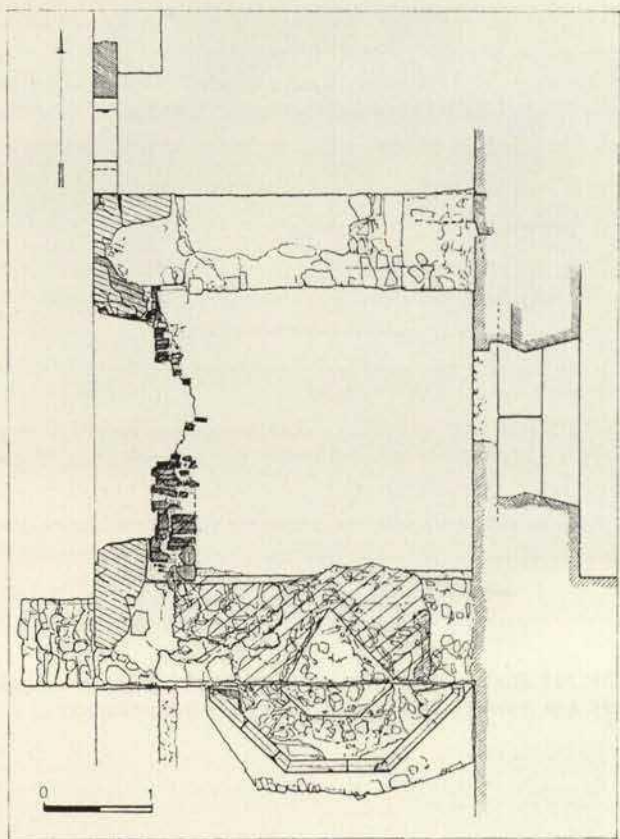

Abb. 142. Grundriß des mittelalterlichen Westturmes
142. kép. A Ny-i középkori torony alaprajza

része a nyugati zárófal alá fut, és így annak utólagos beépítésére és az itt volt bejárati nyílás megszüntetésére utal. Az ásatás során feltártuk a toronyalj eredeti belső járósíntjét, a már említett ajtókeret részletét a küszökövel és a belső térbe vezető lépcsőket. Ez egyben lehetővé tette a pince középkori eredeti szintjének feltárását is (144. kép).

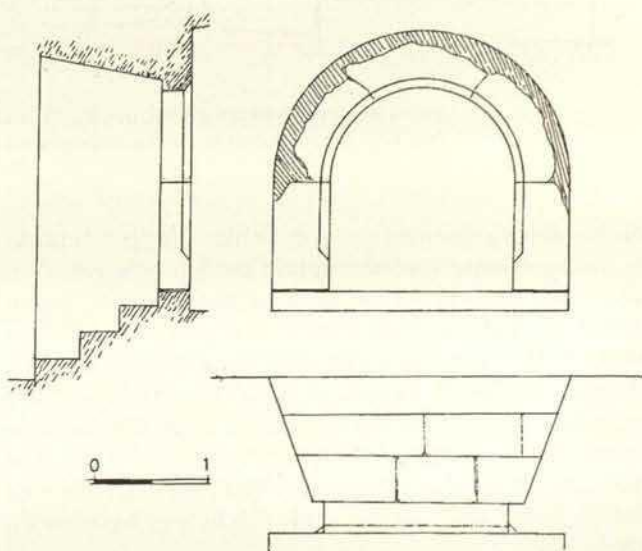

Abb. 144. Türöffnung des östlichen Turmeinganges mit den zum mittleren Raum führenden Treppenstufen
144. kép. A torony K-i bejárati ajtónyílása a középső helyiségbe vezető lépcsőekkel

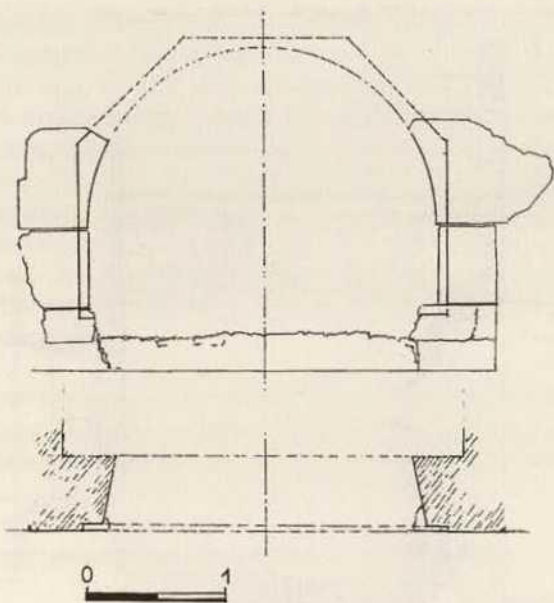

Abb. 145. Zugemauerter steingerahmter Westeingang zum Turm
145. kép. A torony elfalazott kőkeretes Ny-i bejárati kapuja

A továbbiakban az összefüggések tisztázása érdekében magát a torony maradványát is feltártuk. Az ásátás során előkerült igen jó állapotban a bejárati torony elfalazott kőkeretes kapujának maradványa (145, 146. kép). A kapu két-két nagyméretű kváderből falazott szárkövei maradtak meg, az egyik a szemöldökív indításával. A bejárat szegmentíves záródású volt. A torony északnyugati sarka armírozott volt, egyik kváderkövén kőfaragójellel. A délnyugati sarok ugyancsak kváderkövekből falazott. Ehhez a sarokhoz épült hozzá a nyugati várfal déli szakasza.

Az épület többi részéhez hasonlóan tört kőből falazott nyugati torony déli oldalán a nyolcszög három oldalával záródó, gazdagon profilált lábazati párkánnyal tagolt zárterkély részlete került elő (147. kép). Sarkai armírozottak, a díszes lábazati párkány fölött kváderfalazat egy sorának maradványa (148. kép). Feltételezhető, hogy ez a déli zárterkély a toronnak egy későbbi építési korszakából származik, amikor már annak nyugati bejárati kapuját elfalazták és elvesztette kaputorony jellegét. A már említett nyugati torony feltárt kapuja, valamint a zárterkély lábazatának részlete és az ahhoz kapcsolódó külső szintviszonyok, továbbá a pince feltárt középkori szintje egyaránt

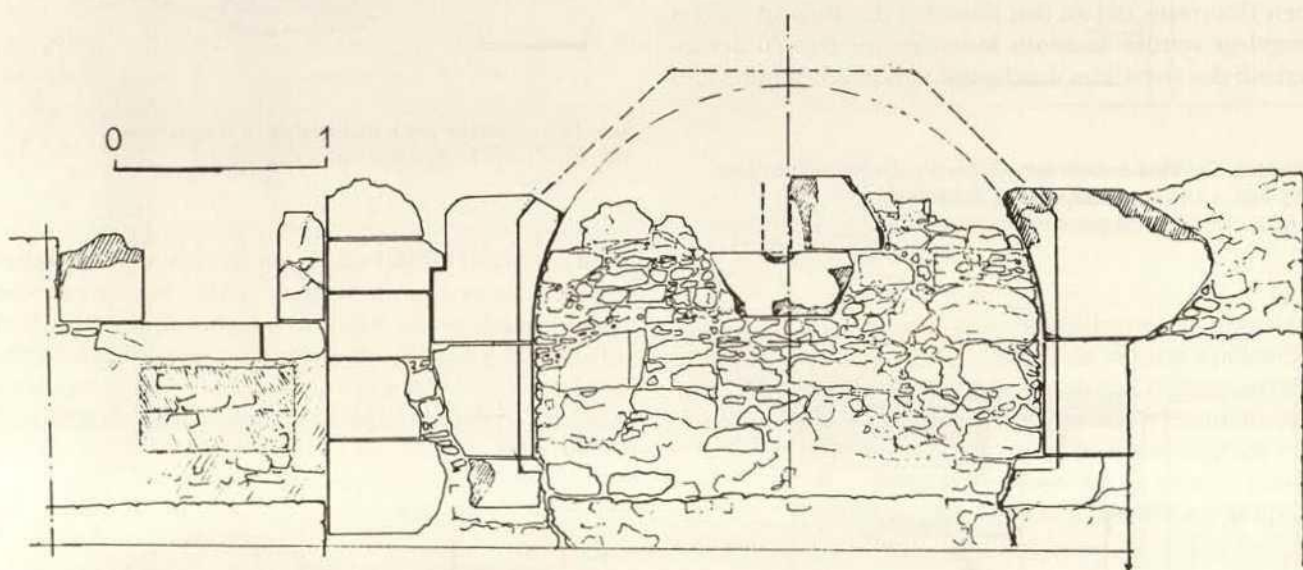

Abb. 146. Aufnahmezeichnung der Westfassade des Turms mit dem zugemauerten Toreingang
146. kép. A torony Ny-i homlokzatának felmérési rajza az elfalazott kapubejáráttal

die rundbogig abschließende, mit Abkantung geschmückte, steingerahmte Türöffnung und ihr Schwellenstein sowie in der Laibung der Öffnung die zum darunter liegenden Raum führenden Treppenstufen unversehrt erhalten blieben. Hier sei angemerkt, daß das Kellergeschoß vor Beginn der Forschung zum größten Teil verfüllt war und man davon eigentlich nur ein ganzes Stück des Steinrahmens der Türöffnung sehen konnte. In der Nord- und Südmauer befand sich neben der Türöffnung jeweils eine kleine, kreisbogig abschließende Nische aus Werksteinen (Abb. 143).

Die ebenfalls aus Bruchsteinen verlegte westliche Schlußmauer des Turmunterbaus wurde unterhalb des Gewölbes von einer kleinen, rundbogig abschließenden Fensteröffnung mit Steinrahmen durchbrochen. Der er-

azt bizonyítja, hogy a jelenlegi pince valójában az első periódusú palotának a földszintje volt, illetve hogy a külső udvarszint és a belső tér szintje között mindössze három lépcsőfok volt a különbség.

Maga az épület egy háromszintes – kezdetben egy, majd későbbi korszakában kéttornyos – középkori építmény volt. A legtöbb középkori részletet a pince és a földszint őrítette meg, amelynek a helyiségeit a barokkban beboltozták.

A továbbiakban szinte teljes pontossággal rekonstruálhatjuk a pincében korábban is látható, volt középkori részletek és a feltárás során előkerült újabb maradványok alapján a középkori földszint alaprajzát és annak, valamint az egész épületnek az egyes középkori építési periódusait. Az ásátás során feltártuk a jelenleg is háromszta-

halten gebliebene mittelalterliche Verputz des leicht nach Osten abfallenden Ziegelgewölbes führte teilweise unter die westliche Schlußmauer, was darauf deutet, daß man diese nachträglich aufgeführt und den alten Eingang an dieser Stelle zugemauert hatte.

Die Grabung brachte also das ursprüngliche innere Fußgängerniveau des Turmunterbaus, ein Detail des bereits erwähnten Türrahmens mit dem Schwellenstein sowie die zum Innenraum führenden Treppenstufen zutage. Und das ermöglichte uns gleichzeitig die Freilegung des ursprünglichen mittelalterlichen Kellerniveaus (Abb. 144).

Um die Zusammenhänge zu klären, wurden im Anschluß daran auch die Überreste des Turms freigelegt. Dabei stießen wir auf einen sehr gut erhaltenen Rest vom steingerahmten Tor des Eingangsturmes, das allerdings zugemauert war (Abb. 145, 146). Von diesem Tor blieb der aus jeweils zwei großen Quadersteinen bestehende Stock erhalten. An einem der Stocksteine ist der Ansatz des Sturzbogens zu sehen. Der Eingang schloß mit einem

Abb. 147. Freigelegter Überrest vom Sockel des Erkers
147. kép. A zárterkély lábzatának feltárt maradványa

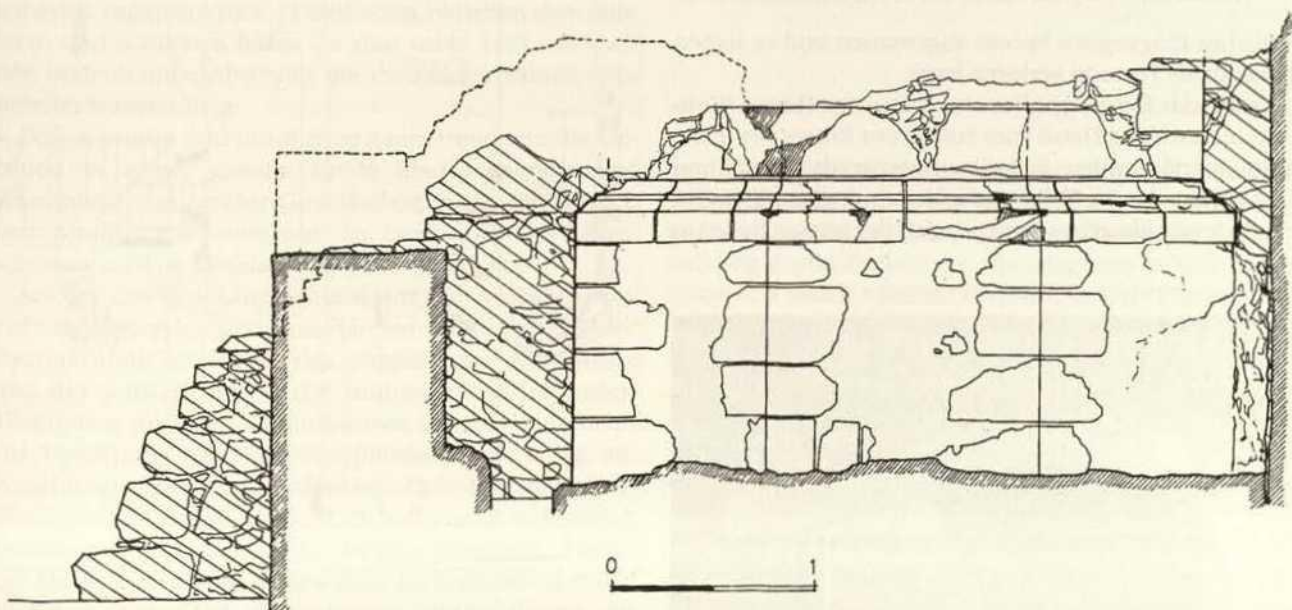

Abb. 148. Südansicht des Erkersockels 148. kép. A zárterkély lábzatának D-I nézete

Segmentbogen. Die Nordwestecke des Turmes war armiert, einer der Quadersteine trug das Zeichen des Steinmetzen. Auch für die Südwestecke hatte man Quader verwendet, und an diese Ecke grenzte der südliche Abschnitt der westlichen Burgmauer.

An der Südseite des Westturms, den man ähnlich wie die übrigen Gebäudeteile aus Bruchstein errichtet hatte, kam das mit drei Seiten eines Achtecks abschließende Detail eines durch ein reich profiliertes Sockelgesims gegliederten Erkers mit Drei-Achtel-Abschluß zum Vorschein (Abb. 147). Seine Ecken hatten Ecksteinquaderung, über dem prächtigen Sockelgesims zeigte sich eine Steinlage vom Quadermauerwerk (Abb. 148) Es darf angenommen werden, daß dieser Süderker aus einer späteren Bauphase des Turms stammt, und zwar als man sein

tür pince eredeti középkori belső járószintjét, valamint a középső és a déli helyiség közötti – részben a barokkban elfalazott – ajtónyílás szarköveinek maradványát és küszöbkövét, „in situ” (149. kép) továbbá a két helyiséget egymástól elválasztó közfal jelentős részletét. A középső és az északi helyiséget egy, az épület teljes szélességét átívelő, kvaderkövekből falazott, falfilléreken nyugvó boltív választja el. A földszinti belső tér maihoz hasonlóan a középkorban is háromosztatu volt.

A középső helyiség, illetve a nyugati torony keletnyugati hossz tengelyében az épületrégészeti feltárás során megtaláltuk az épület belső udvarra vezető kökeretes ajtónyílása élszedett szarkövének és küszöbkövének maradványát, valamint a helyiségből az ajtónyíláshoz vezető három lépcsőfokot, amely teljesen ép állapotban, „in situ”

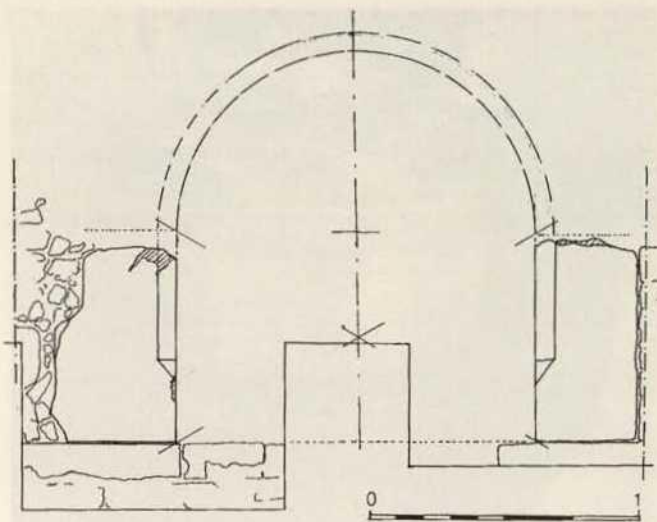

Abb. 149. Rekonstruktionszeichnung der steingerahmten Türöffnung zwischen dem mittleren und südlichen Raum des heutigen Kellers

149. kép. A mai pince középső és Déi helyisége közötti kökeretes ajtónyílás rekonstrukciós rajza

westliches Eingangstor bereits zugemauert und er seinen Charakter als Torturm verloren hatte.

Sowohl das freigelegte Tor des schon erwähnten Westturms als auch das Detail vom Sockel des Erkers sowie die daran anknüpfenden äußeren Niveauverhältnisse und nicht zuletzt das im Keller gefundene mittelalterliche Niveau belegen übereinstimmend, daß der jetzige Keller in

Abb. 150. Oberlichter des Kellers

150. kép. A pince felülvilágító ablaknyílásai

maradt meg. Az épületnek ebben az első építési korszakában a keleti torony még nem épült meg. Ezt igazolja egyébként az ajtó mellett – attól kissé délre – feltárt földszinti ablaknyílás „in situ” béllet- és szemöldökkövének maradványa, amely a későbbi keleti toronyba néz.

A középső helyiséget a délitől elválasztó közfal jelentős része középkori eredetű és még az első építési korszak maradványa. Ebben a déli helyiségben az egykori téglaboltozat csekély részlete is megmaradt, illetve annak vállindítása egy kisebb szakaszon. Mint már korábban is említettük a két helyiség közötti bejárati ajtónyílás „in situ” maradványait is feltártuk. A nagyfesztávú ajtónyílást a barokkban csaknem teljesen befalzták, egy a boltozatot hordó téglapillérrel, amely azonban nem volt elbontható.

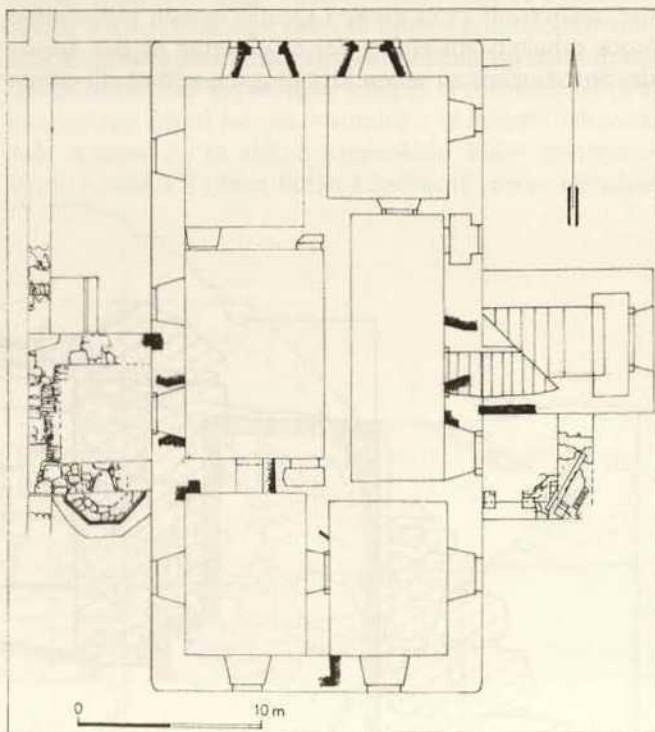

Abb. 151. Grundriß vom Erdgeschoß des Pfarrgebäudes mit den dort freigelegten mittelalterlichen Überresten

151. kép. A plébániaépület földszintjének alaprajza az ott feltárt középkori maradványokkal

A pince – mint az ásás eredményei egyértelműen igazolták – eredetileg az épület földszintje volt. Felülvilágító ablakai részben ugyancsak láthatók voltak az északi és a déli helyiségben (150. kép). Valamennyinek a homlokzati nyílása elfalazott volt, némelyiket pedig teljesen befalzták a boltozatok hevederívének építése során. A tölcserbélletes ablaknyílások bélletét nagyméretű kváderekből falzták. Az ugyancsak az első építési korszakból származó ablakok közül egy van a déli helyiségben, az északiban pedig két keletre és egy északra néző található, a középsőben pedig egy keletre néző ablak maradványát találtuk meg.

Az épület mai földszintjének épületrégészeti kutatása ugyancsak igen jelentős „in situ” középkori architektónikus maradványokat tárt fel (151. kép). A kutatás során a délnyugati helyiség északnyugati sarkában egy levésett

Wirklichkeit das Erdgeschoß des Palastes der ersten Periode gewesen ist, beziehungsweise daß zwischen dem äußeren Niveau des Hofes und dem Niveau des Innenraumes lediglich ein Unterschied von drei Stufen bestanden hat.

Dieses Gebäude war ein dreigeschossiger mittelalterlicher Bau anfangs mit einem Turm, in späterer Zeit dann mit zwei Türmen. Die meisten mittelalterlichen Details blieben im Keller und im Erdgeschoß erhalten, deren Räumlichkeiten man im Zeitalter des Barock überwölbt hatte.

Aufgrund der im Keller schon früher sichtbaren, ehemals mittelalterlichen Details und der anderen, im Zuge der Freilegungen zum Vorschein gelangten Überreste lassen sich nunmehr der Grundriß des mittelalterlichen Erdgeschosses sowie dessen einzelne mittelalterliche Bauperioden – ebenso wie die des ganzen Gebäudes – nahezu exakt rekonstruieren.

Die Grabung brachte das ursprüngliche mittelalterliche Fußgängerniveau im Inneren des auch heute in drei Räume unterteilten Kellers, weiters die Reste der Stocksteine und den Schwellenstein der – im Barockzeitalter teilweise zugemauerten – Türöffnung zwischen dem mittleren und südlichen Raum »in situ« (Abb. 149) sowie einen bedeutenden Abschnitt der die beiden Räume trennenden Mauer zutage.

Den mittleren und nördlichen Raum trennt ein das Gebäude in seiner ganzen Breite überspannender, auf Wandpfeilern ruhender Gewölbobogen aus Quadersteinen. Ähnlich wie heute war der Innenraum des Erdgeschosses auch im Mittelalter dreifach unterteilt.

Auf der Ost-West-Längsachse des mittleren Raumes beziehungsweise des Westturms fanden wir im Verlaufe der Bauforschung die Reste des abgekanteten Stocksteins und des Schwellensteins der zum Innenhof führenden Türöffnung mit Steinrahmung sowie drei aus dem Raum zur Türöffnung führende Treppenstufen, die völlig unversehrt »in situ« erhalten blieben. Daß der Ostturm in dieser ersten Bauperiode des Gebäudes noch nicht stand, bestätigen übrigens auch die »in situ« freigelegten Reste der Sturz- und Laibungssteine einer im Erdgeschoß etwas südlich von der Tür eingelassenen Fensteröffnung, die zum späteren Westturm blickte.

Ein wesentlicher Teil der Trennwand zwischen dem mittleren und südlichen Raum ist mittelalterlicher Herkunft und stammt noch aus der ersten Bauperiode. Im südlichen Raum blieben außerdem Spuren des einstigen Ziegelgewölbes beziehungsweise ein kleineres Stück von dessen Bogenanfänger erhalten. Wie oben schon erwähnt legten wir hier »in situ« auch Reste der Türöffnung zwischen den beiden Räumen frei. Diese Türöffnung hatte eine große Spannweite und war im Zeitalter des Barock durch einen das Gewölbe tragenden Ziegelpfeiler fast gänzlich verschlossen worden, der sich aber nicht abreißen ließ.

Auch die Oberlichter des Kellers, der – wie die Befunde der Grabung eindeutig bestätigten – ursprünglich das Erdgeschoß des Gebäudes bildete, waren im nördlichen und südlichen Raum zum Teil sichtbar. (Abb. 150) Ihre Öffnung von Seiten der Fassade hatte man vermauert und einige davon bei Errichtung der Gurtbogen des Gewölbes völlig zugesetzt. Die trichterförmigen Laibungen der

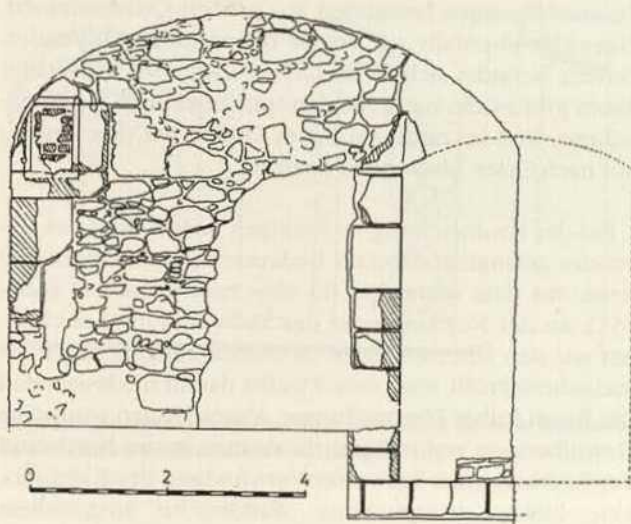

Abb. 152. Nordmauer und nordwestlicher Eckanschluß des Südwestraumes des heutigen Erdgeschosses mit den in situ vorgefundenen mittelalterlichen Bauresten

152. kép. A mai földszint DNy-i helyiségének É-i fala és ÉNy-i sarokcsatlakozása az „in situ” feltárt középkori részletekkel

profilü boltozatindítás maradványát tártuk fel, amely kétségtelenül arra utalt, hogy az korábban boltozott volt. A boltozati borda levésésére akkor kerülhetett sor, amikor a helyiség északi falában egy kis kökeretes falifülkét alakítottak ki a vállkő részbeni felhasználásával (152. kép). Azt azonban nem sikerült megállapítani, hogy maga a boltozat mikor pusztult el. Ezt az eredetileg boltozott középkori helyiséget északról lezáró fal egy jelentős része közép-

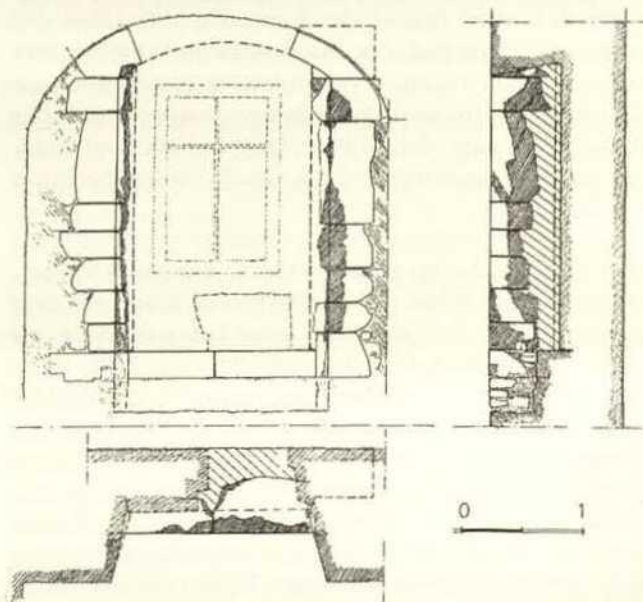

Abb. 153. Ausgang vom mittleren Raum des Erdgeschosses zum Westturm

153. kép. A középső földszinti helyiségnek a Ny-i zárterkélyre nyíló bejárata

Fensteröffnungen bestanden aus großen Quadersteinen. Eines der ebenfalls zur ersten Bauperiode gehörenden Fenster befindet sich im südlichen Raum, im nördlichen Raum gibt es ein nach Norden und zwei nach Osten gerichtete, und im mittleren Raum fanden wir den Rest eines nach Osten blickenden Fensters.

Bei der Bauforschung im heutigen Erdgeschoß des Gebäudes gelangten ebenfalls bedeutende architektonische Reste aus dem Mittelalter »in situ« zum Vorschein (Abb. 151): An der Nordwestecke des Südwestraumes entdeckten wir den Überrest eines Gewölbeanfängers mit abgemeißeltem Profil, was ohne Zweifel darauf hindeutet, daß der Raum früher überwölbt war. Abgeschlagen wurde die Gewölberippe wahrscheinlich, als man in der Nordwand des Raumes, unter teilweiser Verwendung des Kämpfers, eine kleine steingerahmte Wandnische ausgestaltete (Abb. 152). Wann das Gewölbe selbst zerstört wurde, konnte jedoch nicht festgestellt werden. Ein beträchtlicher Teil der diesen ursprünglich überwölbtten mittelalterlichen Raum im Norden begrenzenden Mauer ist mittelalterlichen Ursprungs. Etwa auf der Mittelachse dieses Abschnitts gelang es uns, Reste der Laibung und des Sturzbogens aus Quadern sowie ein Stück des Schwellensteins der ursprünglichen Eingangstür freizulegen, die teils zugemauert, teils abgerissen worden war. Anhand dieser Überreste konnte festgestellt werden, daß der Grundriß des – vermutlich in der ersten Bauperiode des Gebäudes – überwölbtten Raumes mit dem Grundriß des Südraumes im jetzigen Keller übereinstimmt. Anlässlich des barocken Umbaus hatte man den Raum durch eine nordsüdlich verlaufende Mauer getrennt. Diesem Umbau fielen außer dem Nordeingang auch die auf der Achse der südlichen Abschlußmauer freigelegte Mauernische mit Quaderlaibung und Steingewölbe – vielleicht auch ein Fenster – zum Opfer, die ebenfalls aus der frühen Bauperiode des Gebäudes stammte.

Wie bereits zu Beginn der Forschung aufgefallen und auch im Erdgeschoß des Pfarrhauses festzustellen war, bestand dieses Gebäude im Mittelalter ursprünglich aus drei Räumen. In allen drei Räumen sowie im östlichen inneren Vorraum, der im Barockzeitalter entstand, konnten bedeutende mittelalterliche Details »in situ« freigelegt werden.

Die Mauer der Westfassade im mittleren Raum des Erdgeschosses – das im Mittelalter das Obergeschoß war – wurde auf der Achse des Westturms mit Erker von einer großen, in der Barockzeit zu einer Fensteröffnung verengten Türöffnung durchbrochen, die in den Turm führte (Abb. 24 und 153). Laibung und Segmentbogenabschluß des Eingangs bestanden wiederum aus Quadern. Den Niveauunterschied zwischen dem Raum und dem Turm überbrückten drei Treppenstufen.

Bei Grabungen in diesem Raum stießen wir auf einen kleineren Abschnitt der den nördlichen Raum ursprünglich trennenden mittelalterlichen Mauer, die parallel neben der barocken Zwischenmauer verlief. Die nördliche Stirnwand des dritten, nördlichen Raumes, der sich im Barockzeitalter im Erdgeschoß des Gebäudes befand, durchbrachen ursprünglich zwei große gotische Kreuzstockfenster mit profiliertem Steinrahmung. Auch davon

kori eredetű, amelynek mintegy a középtengelyében sikerült feltárnunk a részben elfalazott, részben pedig elbontott eredeti bejárati ajtónyílás kőkváderes bélletének és szemöldökívének maradványát, valamint küszöbkövének részletét. E maradványok alapján megállapítható volt, hogy az eredetileg – feltehetően az épület első építési korszakában – beboltozott helyiség alaprajza egyezik a jelenlegi pince déli helyiségének alaprajzával. A barokk átépítés során ezt a helyiséget egy észak-déli irányú közfallal megosztották. Ennek az átépítésnek esett áldozatul az északi bejáraton kívül a déli zárófal tengelyében feltárt kváderbélletes, kőboltozatos falifülke vagy ablak is, amely az épület korai korszakából származik.

Már a kutatás kezdetén is kitűnt és a plébániához földszintjén is megállapítható volt, hogy az a középkor folyamán eredetileg háromszatú volt. Mindhárom helyiségben, valamint a barokkban kialakított keleti belső előtérben jelentős „in situ” középkori részleteket tárt fel a kutatás. A földszinti – a középkori emeleti – középső helyiség nyugati homlokzati falát a nyugati zárterkélyes torony tengelyében egy nagyméretű, a barokkban ablaknyílással lezárított ajtónyílás törte át, amely a toronyba vezetett (153. kép). A bejárat béllete és szegmentíves záródásának ívkövei kváderekből falazottak. A helyiség és a torony közötti szintkülönbséget három lépcsőfok hidalja át. A helyiségben ásatást is végeztünk, amelynek eredményeként megtaláltuk az északi helyiséget eredetileg elválasztó középkori közfal egy kisebb szakaszát, amely a barokk közfal mellett húzódik. Az épület barokkori földszinti harmadik – északi – helyiségének északi homlokfalát eredetileg két, nagyméretű profilált kőkeretes keresztosztós gótikus ablaknyílás törte át, amelynek jelentős maradványait sikerült feltárnunk. A nyugati ablaknyílás többszörösen profilált „in situ” szárköve került elő a vakolat alól, valamint az ablaknyílás kváderekből falazott bélletét és szegmentíves kőboltozatának jelentős részletét sikerült kibontanunk a barokkori elfalazásból (136, 133. kép).

Megtaláltuk a kőkeresztosztó csatlakozásának helyét is. Az ablak kőkeretének profilja az ún. „grafikus stílus” jegyeit viseli magán, amely egyik jellemzője a magyarországi XIV–XV. századi gótikának. Párhuzamait megtaláljuk Budán és Pécsen is.

A keleti ablaknyílás kváderekből falazott bélletének és szemöldökívének egy jelentős része ugyancsak előkerült a feltárás során.

A mai földszint keleti falában a keleti toronyba vezető ajtónyílás, illetve átjáró maradványának részlete került elő, a barokk befalazás részbeni kibontása nyomán (154. kép). Az átjáró, amelynek szegmentíves felső záródása kváderekből falazott volt, már a keleti torony megépülte után, illetve azzal egyidőben készült, az épület második átépítési korszakában.

Az épület keleti tornya – amely az 1686-os visszafoglalás során jelentős mértékben elpusztult – csak igen kevés középkori részletet őrzött meg. Az északi fala csaknem teljesen elpusztult, csak északkeleti sarka kváderekből falazott armirozásának kis részlete maradt meg. A legépebben a déli fala maradt meg délnyugati sarokkvádereinek „in situ” maradványát jórészt megőrizve. A torony

konnten bedeutende Reste freigelegt werden. Unter dem Verputz kam der mehrfach profilierte Stockstein der westlichen Fensteröffnung »in situ« zum Vorschein, und unter dem im Barockzeitalter aufgeführten Mauerwerk gelang es uns, die Quaderlaibung der Fensteröffnung sowie einen bedeutenden Teil ihres Segmentbogengewölbes freizulegen (Abb. 136–138). Und ebenso fanden wir die Anschlußstelle des steinernen Fensterkreuzes. Das Profil der Steinrahmung des Fensters trägt die Merkmale des sogenannten »graphischen Stils« eines der bezeichnenden Elemente für die Gotik des 14. Jahrhunderts in Ungarn. Parallelen dazu findet man auch in Buda. Freigelegt wurden darüber hinaus ein wesentlicher Teil der aus Quadern gestalteten Laibung und des Sturzbogens der östlichen Fensteröffnung.

In der Ostmauer des heutigen Erdgeschosses befand sich ehemals eine Türöffnung oder ein Durchgang, der in den Ostturm führte. Diese Öffnung hatte man im Barockzeitalter zugemauert, so daß ihre Reste erst nach dem teilweisen Abriß der Vermauerung zum Vorschein kamen (Abb. 154). Entstanden war der Durchgang mit Segmentbogenabschluß aus Quadern in der zweiten Umbauphase des Gebäudes, das heißt nach beziehungsweise gleichzeitig mit dem Bau des Ostturms.

Nur sehr wenige mittelalterliche Details hat der Ostturm des Gebäudes bewahrt. Er wurde bei den Kämpfen zur Rückeroberung im Jahr 1686 weitgehend zerstört. Seine nördliche Mauer verschwand fast völlig, lediglich an der Nordostecke war noch ein Teil der Ecksteinquaderung zu beobachten. Am wenigsten hatte es die südliche Mauer getroffen, wo an der Südwestecke Überreste der Eckquader »in situ« erhalten blieben. Gleichzeitig mit dem Bau des Turmes legte man den vom Westturm in das Gebäude führenden Eingang still. Die Türöffnung wurde zugemauert und in die Mauer ein kleines Fenster mit Steinrahmen eingesetzt. Der neue Eingang, dessen Überreste wir im Zuge der Bauforschung freilegt, befand sich an der Südseite des Turms. Er bestand aus einem kleinen Tor mit einer Zugbrücke davor und mußte wahrscheinlich deshalb angelegt werden, weil sich die äußeren Niveaueverhältnisse im Innenhof der Burg zu dieser Zeit änderten. Der Schwellenstein des Eingangs sowie ein fast vollständiges Stück von seinem mit einfacher Abkantung profilierten Stockstein kamen »in situ« zum Vorschein. Teilweise erhalten blieb der Pfannenstein von der Zugbrücke des Fußgängertores, und auch die Wolfsgrube konnte freigelegt werden (Abb. 140).

Dieser Torturm dürfte gleichzeitig als Treppenhaus gedient haben. Im Zuge der barocken Wiederherstellung hatte man den Turm in östlicher Richtung erweitert und dabei auch den noch heute vorhandenen Kellerabgang geschaffen. Die hier durchgeführten Bauforschungen brachten Reste der auf den spätmittelalterlichen Hof führenden Treppenstufen sowie »in situ« ein kleineres Detail des steinernen Rahmens der Tür zum Hof ans Licht.

Um erneut auf das Gebäude zurückzukommen, mußten wir im Zuge der Bauforschung feststellen, daß das heutige Obergeschoß die wenigsten mittelalterlichen Details bewahrt hatte. An der Ostfassade des zweiten mittelalterlichen Obergeschosses – in dessen südlich vom Turm

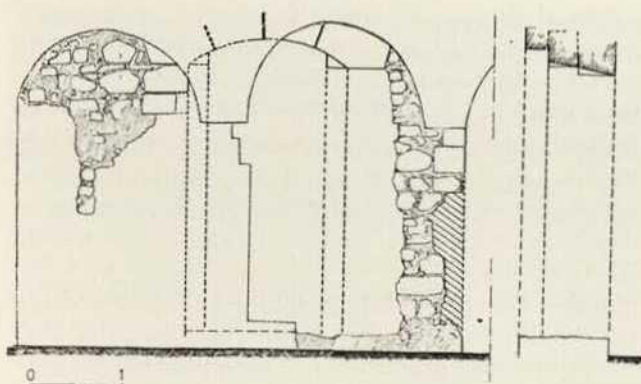

Abb. 154. In situ Überrest und Rekonstruktion des vom Gebäude in den Ostturm führenden Durchganges

154. kép. Az épületből a K-i toronyba vezető átjáró „in situ” maradványa és rekonstrukciója

megépítésével egyidejűleg megszüntették a nyugati toronyból az épületbe vezető bejáratot. A kapunyílást befalazták és a befalazásban egy kökeretes kisméretű ablakot alakítottak ki. Az új bejárat a torony déli oldalán volt, amelynek maradványait az épületrégészeti kutatás során feltártuk. Az új bejárat egy kisméretű, felvonóhidás kapu volt, amelynek létesítését minden valószínűség szerint a várban ebben az időben a belső udvarban megváltozott külső szintviszonyok tették szükségessé. A feltárás során előkerült a bejárat »in situ« küszöbköve, valamint egyszerű élszedéssel profilált szárkővének csaknem teljes darabja. A gyalogkapu felvonóhidjának perselyköve is kisebb részben megmaradt, és feltártuk a farkasvermet is (140. kép).

Ez a kaputorony szolgálhatott egyben lépcsőház céljára is. A barokk helyreállítás során a tornyot keleti irányba megtoldják, és ekkor alakítják ki a ma is meglévő pincejárót. Az itt végzett kutatás során előkerült a későközépkori udvarszintre felvezető lépcsősor maradványa, valamint az udvari kijáratú ajtó kökeretének kisebb »in situ« részlete.

Visszatérve ismét magára az épületre a kutatás során meg kellett állapítanunk, hogy a mai emeleti szint az, amely a legkevésbé őrzött meg középkori részleteket. A középkori második emeleti szinten a keleti homlokzaton – annak a toronytól délre eső szakaszán – egy ablaknyílás gótikus, középosztós kökeretének többszörösen profilált egyik szárkőve, valamint bélletének kváderekből falazott jelentős részlete, került elő »in situ« a feltárás eredményeként (139. kép). A keretkő profiljának tagolása ugyancsak a »grafikus« stílust képviseli, s mint ilyen annak kora a XIV. század második felére vagy a XV. sz. első felére, tehát az épület második nagy építési periódusához tartozik. Az emeleti homlokzatok barokkban kialakított jelenlegi ablaknyílásai a kváderkövekből falazott eredeti középkori bélleteknek csak igen kevés részletét őrizték meg. Az itt feltárt maradványok ennek ellenére lehetőséget adnak arra, hogy e homlokzati szakasz elméleti rekonstrukcióját elkészíthessük. Az északi homlokzaton a mai földszinten feltárt gótikus ablakpár maradványai alapján a jelenlegi emeleti szinten is ez szinten egyértelműen megoldható volt. Kisebb »in situ« maradványok kerültek még elő a nyugati homlokzat déli szakaszán, valamint az épületben a keleti torony emeleti bejárata mellett (155. kép).

gelegenen Abschnitt - waren der mehrfach profilierte Stockstein eines gotischen Fensters mit Mittelkreuz, »in situ« gefunden, sowie ein beachtliches Detail seiner Quaderlaibung die ganze Ausbeute der Freilegung (Abb. 139). Da die Profilgliederung des Rahmensteins ebenfalls den »graphischen« Stil vertritt, läßt sich dieser in die zweite Hälfte des 14. oder die erste Hälfte des 15. Jahrhunderts setzen und gehört somit zur zweiten großen Bauperiode dieses Gebäudes.

Die heutigen Fensteröffnungen der Obergeschoßfassaden, die im Zeitalter des Barock entstanden, enthielten nur äußerst wenige Details der originalen mittelalterlichen Laibungen aus Quadersteinen. Dennoch bieten die hier gefundenen Überreste eine Möglichkeit, diesen Fassadenabschnitt theoretisch zu rekonstruieren. Und aufgrund der Überreste des gotischen Fensterpaares, die an der Nordfassade des heutigen Erdgeschosses freigelegt werden konnten, ist eine ähnliche Lösung auch im Falle des gegenwärtigen Obergeschosses anzunehmen.

Daneben kamen im südlichen Abschnitt der Westfassade sowie im Obergeschoß des Gebäudes, neben dem

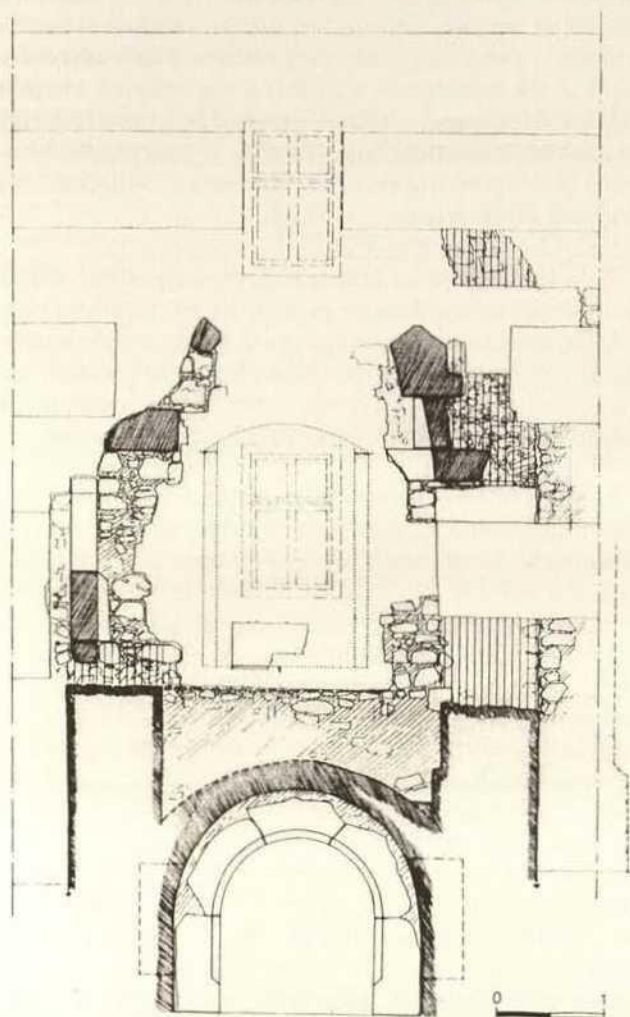

Abb. 155. Ansichts- und Profilzeichnung der im Südabschnitt der Westfassade freigelegten mittelalterlichen Überreste
155. kép. A Ny-i homlokzat déli szakaszán feltárt középkori maradványok nézeti- és metszetrajza

A volt plébániaház épületrégészeti kutatásának és ásatásának részletes ismertetését követően annak eredményeit az alábbiakban foglalhatjuk össze, egyidejűleg megkísérelve az épület rekonstrukcióját is az egyes építési periódusokban. Mielőtt azonban erre rátérnénk, röviden foglalkoznunk kell azzal a kérdéssel is, hogy az épület már építésének idején is erődített volt, avagy megerősítésére csak a későbbiekben került sor. Mindkét esetben felmerül a kérdés, hogy az milyen jellegű volt és az az egyes korszakokban hogyan változott. Erre a kérdésre is - legalább részben - választ adnak az épületen kívül, de ahhoz szorosan kapcsolódó feltárt maradványok és az azokkal kapcsolatos megfigyelések.

Már a keleti toronytól délre elterülő udvarszakasz feltárása során - elérve a későközépkori kövezet szintjét - megfigyeltük, hogy az épület udvarszint alatti délkeleti sarkánál a homlokzati fal tovább folytatódik déli irányban. Mivel a barokk homlokzat kialakítása alkalmával az épület sarkait legömbölyítették, így azokon az armírozás nyomai eltűntek. Remélhető volt azonban - mint ahogy erre példaként szolgál az északi homlokzat feltárás előtti udvarszint alatt előkerült északnyugati sarokrészlete -, hogy ez az armírozás itt is megtalálható lesz. A már említett fal déli irányban csak 4,3 m hosszúságban fut, majd ott az derékszögben keletnek fordul. Vastagsága mindössze 80 cm. A falnak ez a keleti szakasza az udvar későközépkori kövezetének szintje alatt folytatódik és jól megfigyelhetően a kaputorony nyugati falába köt be. A jelenlegi déli kaputorony északi kapujának „in situ” kőkerete e falba van beépítve. Az említett kelet-nyugati irányú fal - amelynek vastagsága ugyancsak 80 cm - tovább folytatódik a kaputoronyon túl is keleti irányba, hasonló módon, mint azt a kaputorony nyugati falával kapcsolatosan már említettük.

Az ehhez a várfalhoz a későbbi építési korszakban hozzáépült kaputorony nyugati és keleti falát, illetve annak visszabontott koronáját vizsgálva, tisztán látszik és igen jól megfigyelhető, hogy a korábbi vár falát beépítették a kaputoronyba. Figyelemre érdemes, hogy a kapu ma már hiányzó küszöbköve alatt húzódó kötőfal a várfal vastagságát követi és annak egyidejűleg épített szerves részét képezi (156. kép).

Megfigyeléseinket összegezve, azt kell mondanunk, hogy a vár első építési korszakában csak a ma is álló palotaépület épült meg, amelynek udvarát egyszerű körítőfal övezte. Ennek a legkorábbi körítőfalnak egy újabb részletét tárta fel a legújabb ásatás a vár északi részén. Itt az északi várfalnak egy jelentős maradványa került elő. Ennek az északi várfalnak - amellyel párhuzamos a jelenlegi török külső várfal - északnyugati sarkát egy kör alakú bástyatorony zárja le, amelyhez délről a nyugati várfal csatlakozik (157. kép).

A várat keleten lezáró falat sajnos nem ismerjük, mert annak kutatására nem volt lehetőség. A vár legkorábbi védelmi rendszerének tisztázása még további kutatásokat igényel, de eddigi ismereteink alapján is megállapíthatjuk, hogy a szászvári vár legkorábbi építési korszakában lényegében egy udvarház volt, amelyet az északnyugati sarkán kerek saroktoronnyal megerősített várfal vett körül.

Eingang zum Ostturm, noch kleinere Details »in situ« zum Vorschein (Abb. 155).

Nach eingehender Schilderung der Bauforschung und Grabung im ehemaligen Pfarrhaus möchten wir im Anschluß die Forschungsergebnisse zusammenfassen und gleichzeitig versuchen, das Gebäude in den einzelnen Bauperioden zu rekonstruieren.

Zuvor soll hier jedoch noch kurz auf das Problem eingegangen werden, ob dieses Gebäude bereits zum Zeitpunkt seiner Erbauung befestigt war, oder ob es dazu erst später kam. In beiden Fällen stellt sich die Frage, welcher Art die Befestigung war und wie sich diese in den einzelnen Perioden verändert hat. Auch darauf geben – zumindest teilweise – die außerhalb des Gebäudes freigelegten, aber eng daran anknüpfenden Überreste und diesbezüglichen Beobachtungen Antwort.

Schon bei der Freilegung des Hofabschnitts südlich des Ostturmes – als wir das Niveau des spätmittelalterlichen Pflasters erreichten – zeigte sich, daß die Fassadenmauer an der Südostecke unter dem Hofniveau in Richtung Süden weitergeht. Da man die Ecken des Gebäudes bei der Gestaltung der barocken Fassade abgerundet hatte, waren hier die Spuren der Ecksteinquaderung verschwunden. Es bestand jedoch Hoffnung, daß sie – wie das Beispiel des unter dem Hof freigelegten vorangehenden Niveaus des Hofes zum Vorschein gelangten nordwestlichen Eckabschnitts beweist – auch hier zu finden sein werden. Die erwähnte Mauer führte lediglich 4,3 m lang in südlicher Richtung und wandte sich dann rechtwinklig nach Osten. Ihre Stärke betrug nur 80 cm. Dieser östliche Abschnitt der Mauer verlief unter dem Niveau des spätmittelalterlichen Hofpflasters weiter und stieß gut erkennbar an die Westmauer des Torturmes. In diese Mauer war »in situ« der Steinrahmen des Nordtores des gegenwärtigen südlichen Torturmes eingebaut. Der erwähnte ost-westliche – ebenfalls 80 cm dicke – Mauerzug setzte sich hinter dem Torturm in östlicher Richtung fort, und zwar auf ähnliche Weise wie im Zusammenhang mit der Westmauer des Torturmes bereits beschrieben.

Untersucht man die West- und Ostmauer des Torturmes, der in der späteren Bauperiode an diese Burgmauer angebaut wurde, bzw. die abgetragene Bekrönung dieser Mauern, ist deutlich zu sehen und gut zu beobachten, daß man die Mauer der früheren Burg in den Torturm eingebaut hatte. Beachtung verdient, daß sich die unter dem heute bereits fehlenden Schwellenstein des Tores verlaufende Verbindungsmauer der Stärke der Burgmauer anpaßt. Sie bildet also einen gleichzeitig erbauten, organischen Bestandteil der Burgmauer (Abb. 156).

Unsere Beobachtungen zusammenfassend muß man sagen, daß in der ersten Bauperiode der Burg nur das auch heute stehende Palastgebäude errichtet wurde, dessen Hof eine einfache Umfassungsmauer umgab. Ein weiterer Abschnitt dieser frühesten Umfassungsmauer konnte bei den jüngst durchgeführten Grabungen im Nordteil der Burg freigelegt werden. Die Nordwestecke dieser nördlichen Burgmauer – zu der die gegenwärtige äußere, von den Türken errichtete Burgmauer parallel verläuft – schloß ein runder Basteiturm ab, an welchen von Süden die westliche Burgmauer stieß (Abb. 157). Aufgrund des-

Abb. 156. Detail des Südabschnitts der frühesten, im 13. Jahrhundert errichteten Burgmauer
156. kép. A vár legkorábbi – XIII. századi – falának D-i részlete

A vár első építési periódusát jelenlegi ismereteink alapján Burgundiai Bertalan püspökhöz (1219–1252) kötik, de ezt a további kutatás módosíthatja.

Abb. 157. Freigelegtes Detail der nordwestlichen Rundbastei aus dem 13. Jahrhundert
157. kép. A XIII. századi ÉNy-i körbástya feltárt részlete

A várnak ebben a korszakában – Burgundiai Bertalan (1219–1252) – a belső udvarszint mélyebben feküdt, mint az általunk teljes mértékben feltárt későközépkori udvarszint, amelynek csaknem teljes területén igen jó állapotban maradt meg a kőburkolat. Egybevetve a kaputorony melletti korai várfalhoz csatlakozó feltárt legkorábbi udvarszintet – amelyik a legmélyebben fekvő szint –, valamint a palotaépület keleti udvari kijáratának küszöbszintjét (158. kép), megállapíthatjuk, hogy a két udvarszint között mintegy 150 cm a különbség.

A főépület második építési korszakában – a keleti torony is megépült az épület korábbi udvari kijáratának meghosszabbításában kialakított lépcsőfeljárát már a megemelt udvarszinthez igazodott. A későközépkori lekövezett udvarszinten előkerült és ma még csak részben feltárt kút ebben az időben még nem létezett. Így a vár korai kutját máshol kell keresnünk.

sen nehmen wir an, daß der Palast ein Wehrsystem mit vier Ecktürmen besaß.

Die die Burg im Osten abschließende Mauer kennen wir leider nicht, da es zu ihrer Erforschung keine Möglichkeit gab. Zur Klärung des frühesten Befestigungssystems der Burg sind weitere Forschungen notwendig. Anhand unserer bisherigen Kenntnisse kann dennoch festgestellt werden, daß die Burg Szászvár in der frühesten Bauperiode im wesentlichen ein Herrenhaus war, das eine Burgmauer mit vier Ecktürmen umgab. Aufgrund der heutigen Kenntnisse schreiben wir die erste Bauperiode der Burg dem Bischof Bertalan von Burgund (1219-1252) zu, wobei die weiteren Forschungen diese Annahme noch modifizieren können. In dieser Periode lag das Niveau des Innenhofes der Burg tiefer als das von uns vollständig freigelegte spätmittelalterliche Hofniveau, dessen Steinpflaster fast auf dem gesamten Niveau in sehr gutem Zustand erhalten blieb. Zieht man das neben dem Torturm an die frühe Burgmauer anschließende früheste Hofniveau sowie das Schwellenniveau des östlichen Hofausganges des Palastgebäudes in Betracht (Abb. 158), ist zwischen den beiden Hofniveaus ein Unterschied von etwa 150 cm festzustellen.

In der zweiten Bauperiode des Hauptgebäudes - die vermutlich schon ins 14. Jahrhundert gesetzt werden kann - wurde auch der Osturm gebaut. Der in Verlängerung des früheren Hofausganges des Gebäudes errichtete Treppenaufgang war bereits dem angehobenen Hofniveau angepaßt. Den vorerst nur teilweise freigelegten Brunnen, der auf dem spätmittelalterlichen, gepflasterten Hofniveau zum Vorschein kam, gab es damals noch nicht. Der frühe Brunnen der Burg ist also anderswo zu suchen.

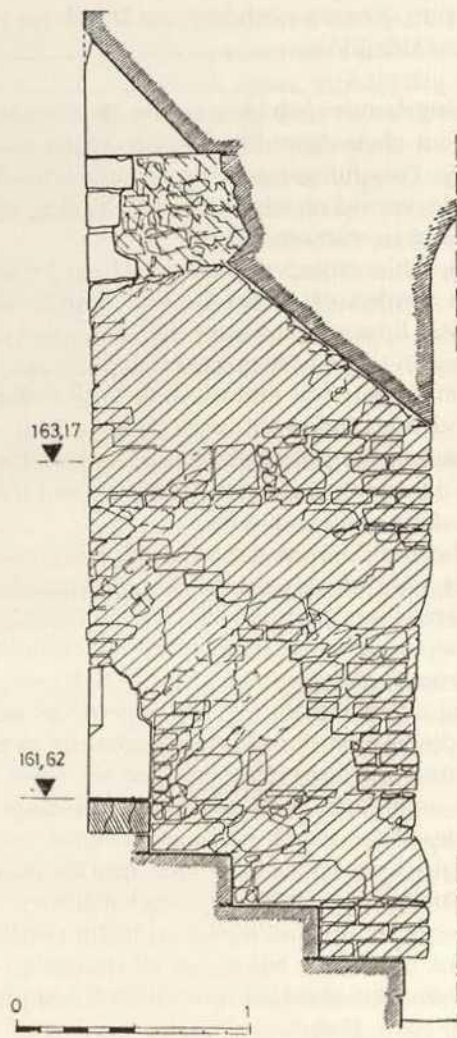

Abb. 158. Rest der vom Erdgeschoß des Palastgebäudes in den Osthof führenden steingerahmten Tür aus dem 13. Jahrhundert (Schnitt)

158. kép. A palotaépület K-i földszinti udvari kijárata XIII. századi kőkeretes ajtajának maradványa (metszet)

AZ ÉSZAKI PALOTASZÁRNY

A keleti torony megépültét követően - a pécsi püspökvárhoz hasonlóan - jelentős átrendeződés, illetve nagyobb arányú építkezés volt. Ennek során a már álló román kori épületet egy újabb szárnyal bővítették (159. kép).

Az új északi szárny az épület keleti tornya mellett - attól északra - csatlakozott a homlokzathoz. A kelet-nyugati irányú hosszanti épületszárnyat a déli homlokzaton támpillérsor erősítette. A várnak ez a szárnya az 1686-os viszfoglalás során, vagy azt netán már megelőzően teljesen elpusztult. Ekkor pusztulhatott el a keleti torony északi fala is.

A északi szárny maradványait teljes egészében az ásátás hozta napvilágra. Ez a szárny öt helyiségből állott, amelyből négynek élszedéssel tagolt kőkeretes ajtónyílása volt, amelyek a déli homlokzatról nyitak. Az egyik helyiség ajtónyílásának „in situ” szarköve is előkerült (160. kép), valamint a bejáratok küszöbkövének több részlete. Sajnos azonban arra vonatkozóan, hogy e kőkeretek záródása milyen lehetett a leletek nem adtak felvilágosítást.

DIE FREILEGUNG DES NÖRDLICHEN PALASTFLÜGELS

Nach dem Bau des Ostturmes kam es wahrscheinlich in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts - ähnlich wie in der Pécs-er Bischofsburg - zu einer bedeutenderen Umgestaltung bzw. zu größeren Umbauten, wobei man das bestehende romanische Gebäude um einen neuen Trakt erweiterte (Abb. 159).

Der neue Nordflügel stieß neben dem Osturm des Gebäudes - nördlich davon - an die Fassade. An der Südfront war dieser längliche, ostwestlich ausgerichtete Gebäudetrakt durch eine Reihe Strebepfeiler verstärkt. Dieser Flügel der Burg wurde im Zuge der Rückeroberung des Jahres 1686, oder vielleicht sogar schon vorher, vollständig zerstört. Auch die Nordmauer des Ostturmes dürfte damals zerstört worden sein.

Die Überreste des Nordtraktes konnten voll und ganz durch Grabungen freigelegt werden. Dieser Flügel bestand aus vier Räumen. Jeder der Räume hatte zur Südfront hin eine durch Abkantung gegliederte, steingerahmte Türöffnung. Den Stockstein der Türöffnung einer dieser Räume fanden wir „in situ“ vor (Abb. 160), ebenso wie verschiedene Bruchstücke von den Schwellensteinen der Eingänge. Über den Abschluß dieser Steinrahmen jedoch gaben die Funde keine Auskunft.

Die Trennwände zwischen den einzelnen Räumen hatte man nachträglich an der die Nordmauer des Gebäudes bildenden früheren Burgmauer aufgeführt. Sie waren

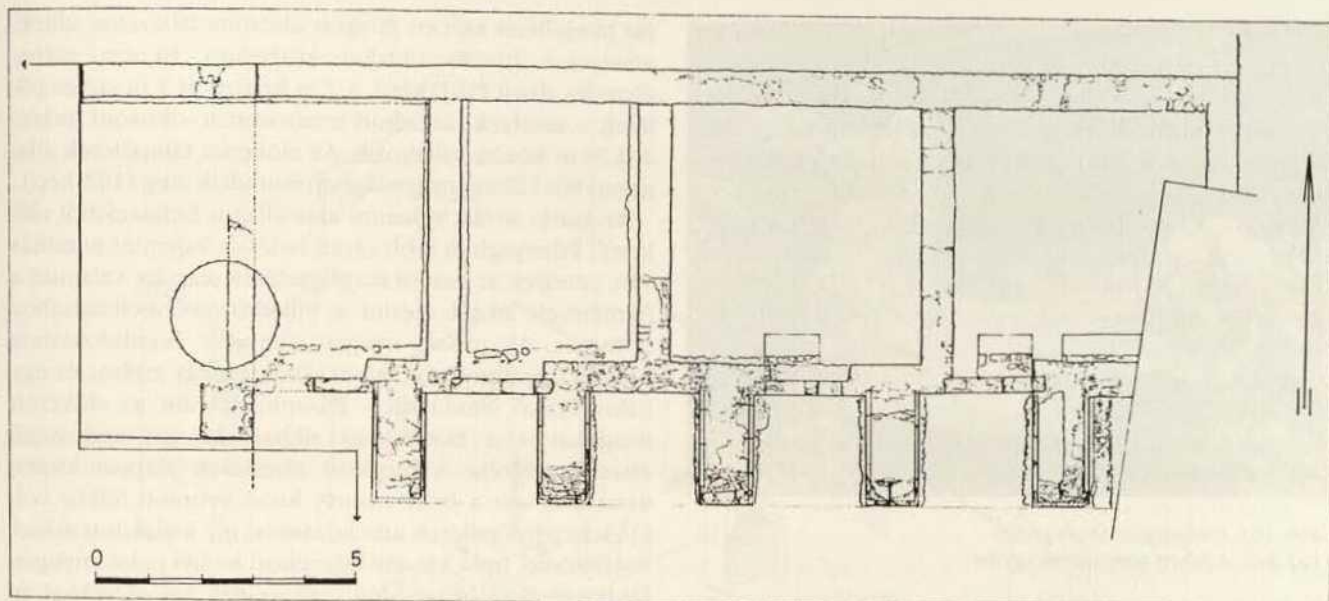

Abb. 159. Grundriß des freigelegten nördlichen Palasttraktes mit Pfeilerreihe 159. kép. A feltárt pillérsoros É-i palotaszárny alaprajza

nicht in diese Mauer eingebunden. Jeweils zwei dieser Räume haben übereinstimmende Grundflächen. Die beiden östlichen messen $4,5 \times 5$ m und die beiden westlichen annähernd $3,5 \times 5$ m. Im westlichen, an das Palastgebäude anschließenden Ende des Traktes – das in den letzten Jahrhunderten durch verschiedene Anbauten mehrfach in erheblichem Maße beschädigt wurde – mußte es noch einen fünften Raum gegeben haben, der vom vierten aus betreten werden konnte. Dies mag ein schmaler, nur 2,5 m breiter und 6,5 m langer Raum gewesen sein.

Ebenso wie der dreigeschossige Palastbau war auch dieser von Strebepfeilern gestützte Gebäudetrakt aus Bruchsteinen erbaut. Die Strebepfeiler der Südfassade saßen auf schön behauenen, niedrigen Steinbänken, die an drei Seiten eine 10 cm breite, umlaufende Abkantung zierte (Abb. 161). Der Abstand zwischen den 2 m langen und 1 m breiten – mit Ecksteinquaderung versehenen – Pfeilern wechselt zwischen 2 m und 2,20 m. Die freigelegten Pfeiler blieben durchschnittlich in einer Höhe von 80–120 cm erhalten (Abb. 162).

In dem bei der Grabung zum Vorschein gelangten sowie im sekundär verwendeten Steinmaterial befanden sich mehrere solche Rippenstücke und Rippenanfänge, die aufgrund der Grabungsbeobachtungen und Vermessungsdaten zur Überwölbung der Pfeilerzwischenräume gehörten. Den Rippenanfang eines rechten und eines linken Kämpfers, der aus der an die Front des letzten westlichen Strebepfeilers angelehnten türkischen Mauer herausgelöst wurde, gliederte an der Fassadenflucht – ähnlich wie die gefundenen Rippenstücke – eine 22 cm breite Abkantung. Mit Hilfe der vorhandenen Fragmente war es möglich, den leicht gedrückten, rundbogigen Gewölbebogen zu rekonstruieren (Abb. 163). Die durch Überbrückung der Pfeiler gestaltete Arkadenreihe ist der mit Gurtbogen überwölbten Blindarkade im mittelalterlichen Königspalast von Buda ähnlich, und zwar im Südabschnitt der Westfassade des Erdgeschosses.

Der nördliche Palastflügel mit Strebepfeilern war ein

Az egyes helyiségeket elválasztó közfalak az épület északi falát képező korábbi várfalhoz utólagosan lettek hozzáépítve és abba nincsenek bekötve. A helyiségek közül kettő-kettő azonos alapterületű, így a keletiek $4,5 \times 5$ m-esek, míg a nyugatiak alapterülete megközelítőleg $3,5 \times 5$ m. A traktusnak a palotaépülethez csatlakozó nyugati végében – amelyet az utóbbi századokban különféle beépítésekkel többször is jelentős mértékben megromáltak – volt az ötödik helyiség, amelynek bejárata a negyediktől nyílt. Ez az ötödik egy keskeny mindössze 2,5 m széles és 6,5 m hosszúságú helyiség lehetett.

Ez a támpillérsoros épületszárny is, miként a háromszintes palotaépület törtkőből volt falazva. A déli homlok-

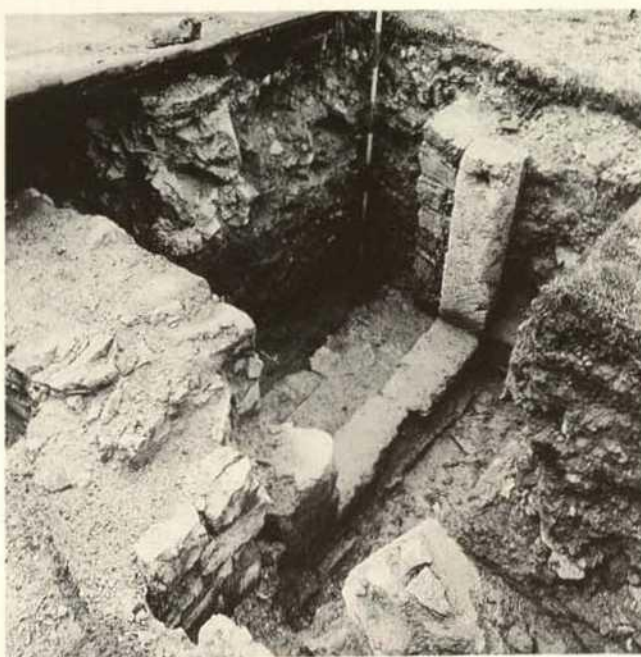

Abb. 160. »In situ« gefundene, steingerahmte Türöffnung im nördlichen Trakt mit Pfeilerreihe 160. kép. A pillérsoros É-i szárny »in situ« kökeretes ajtónyílása

Abb. 161. Freigelegter Strebpfeiler
161. kép. A feltárt támpillérek egyike

eingeschossiger Bau, worauf auch die Grabungsbeobachtungen hindeuten. Unseren Vermutungen nach sind für

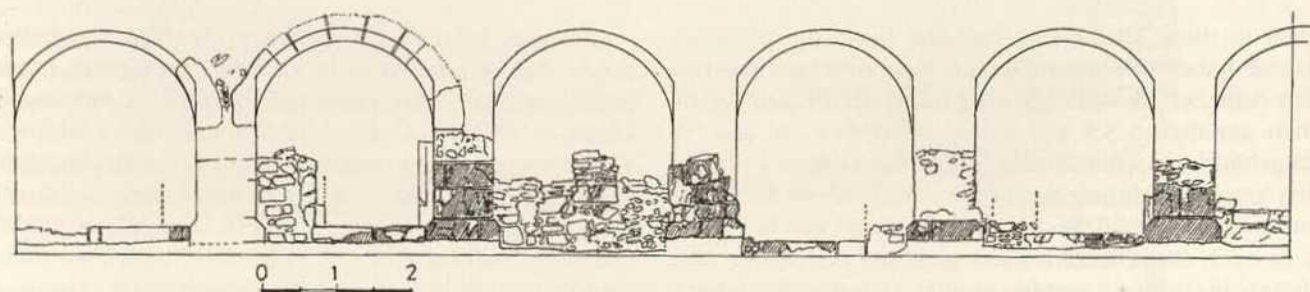

Abb. 162. Frontalansicht und Rekonstruktion der freigelegten Strebpfeiler
162. kép. A feltárt támpillérsor homlokzati rajza és rekonstrukciója

die Südfassade des eingeschossigen Gebäudes zwei Lösungen denkbar, wobei in beiden Fällen natürlich auch die Analogien in Betracht gezogen wurden. Als eine der Lösungen käme in Frage, daß die Stirnfläche des oberen Gebäudegeschosses bis zur Tiefe der Arkadenreihe im Erdgeschoß zurücksprang. In diesem Fall entstand über den Arkaden eine Laubengang, der entweder offen und nur von einem Steingeländer oder einer Brüstungsmauer umgeben war, oder welchen ein auf Säulen- oder Pfeilerarkaden ruhendes Gewölbe abschloß. Letztere könnte der Arkadenreihe im Erdgeschoß des gotischen Erzbischofspalastes von Eger ähnlich gewesen sein. Als einfachere Lösung erscheint die Variante, bei der die Fassade von Obergeschoß und Erdgeschoß in eine Ebene fallen – wie man es auch bei einer Gruppe von Häusern mit Laubengängen (ung. lábasház) beobachten kann. In diesem Fall ist mit einem geschlossenen Innengang zu rechnen (Abb. 164).

Die Deckenhöhe des eingeschossigen Baus dürfte sich nach der Höhe des westlichen Hauptgebäudes gerichtet haben. Damals hatte man nämlich das Niveau des Innenhofes, zumindest teilweise, schon aufgefüllt, und das einstige Erdgeschoß des Hauptgebäudes war zum Kellergeschoß geworden. Diese Feststellung bekräftigen einmal die »in situ« vorgefundenen Schwellenniveaus der Ein-

zut támpillérei szépen faragott alacsony lábazon ülnek, amelyeket három oldalon körbefutó 10 cm széles élszedés díszít (161. kép). A 2 m hosszú és 1 m széles pillérek – amelyek sarkaikon armirozottak – közötti térköz 2–2,20 m között váltakozik. Az előkerült támpillérek átlagosan 80–120 cm magasságban maradtak meg (162. kép).

Az ásátás során, valamint másodlagos befalazásból előkerült kőanyagban több olyan ívdarab, valamint ivindítás van, amelyek az ásátási megfigyelések alapján, valamint a felmérések adatai szerint a pillérközök átboltozásához tartoztak. Az utolsó nyugati támpillér homlokzatához hozzá ragasztott török falból kibontott egy jobbos és egy balos vállkő ivindítását – hasonlóan, mint az előkerült ivtagokat – a homlokzati síkban 22 cm szélességű élszedés tagolja. A meglévő töredékek alapján kiszerezhető volt a boltív, amely kissé nyomott félkör volt (163. kép). A pillérek átboltozásával így kialakított árkádsor hasonló, mint a budai középkori királyi palota nyugati földszinti homlokzata déli szakaszának hevederekkel átboltozott vakárkádja.

Az északi támpilléres palotaszárny emeletes épület volt, erre utalnak az ásátási megfigyelések is. Feltételezésünk

szerint az egyemeletes épület déli homlokzati megoldása két módon képzelhető el; természetesen mindkét esetben figyelembe véve az analógiákat is. Az egyik megoldás szerint, az épület emeleti homloksíkja a földszinti árkádsor mélységében visszaugrik. Így az árkádok fölött egy függő-

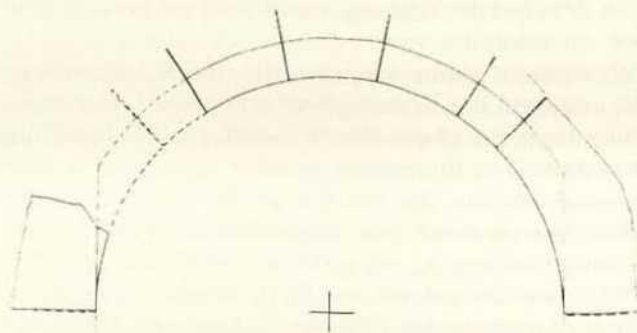

Abb. 163. Partielle Frontalrekonstruktion des Gurtbogens der Strebpfeilerreihe
163. kép. A támpillérsor hevederívének részleges homlokzati rekonstrukciója

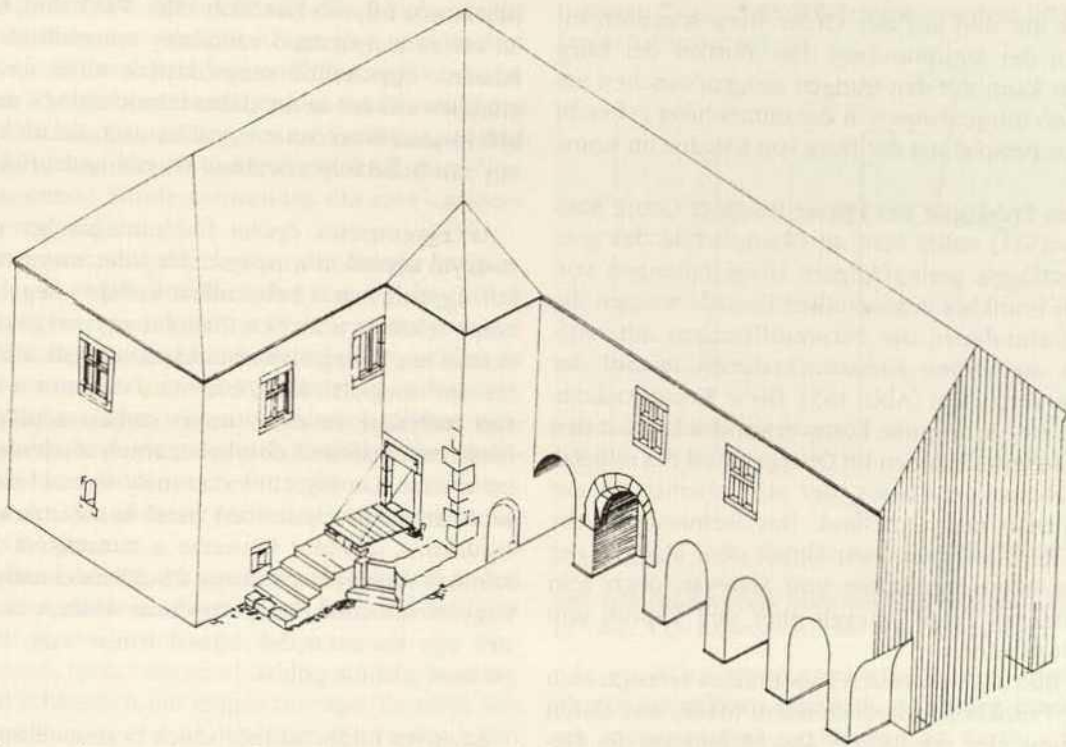

Abb. 164. Rekonstruktionszeichnung der Hoffassaden des Gebäudekomplexes (eine Variante)
164. kép. A palotaegyüttes udvari homlokzatainak rekonstrukciós rajza (egyik változat)

gänge, zum anderen die Tiefe der Mauerfundamente und nicht zuletzt das in den Pfeilerzwischenräumen freigelegte Kopfsteinpflaster, das sich kaum 10–15 cm unter dem gegenwärtigen gepflasterten Hofniveau befindet. Da jedoch das Pflaster des Gehnniveaus, das an die Schwelle des Innentores des südlichen Torturmes grenzt, im Vergleich zum Bodenniveau zwischen den Strebepfeilern um etwa 25–30 cm tiefer liegt, ist es sehr wahrscheinlich, daß das Hofniveau zu dieser Zeit ein leichtes Nord-Süd-Gefälle hatte. Dafür gibt es zahlreiche Beispiele:

Den gepflasterten Vorraum vor den Eingängen der Räume im Erdgeschoß bildeten die einzelnen Pfeilerzwischenräume. Vor den beiden Osträumen blieb ein Rest vom Pflaster des früheren Niveaus erhalten, das 10–15 cm tiefer liegt als das Steinpflaster des heutigen Hofniveaus.

Über die Raumeinteilung im Obergeschoß wissen wir leider gar nichts, da die wenigen Mauerreste des Erdgeschosses dazu keinen Anhaltspunkt liefern. Doch sehr wahrscheinlich dürfte sie der inneren Gestaltung im Erdgeschoß ziemlich ähnlich gewesen sein. Möglicherweise hat es aber auch in diesem Trakt des Gebäudekomplexes ein »piano nobile« gegeben, in welchem der in der Mitte gelegene Festsaal einen bedeutenden Platz einnahm. Geht man vom Grundriß des Erdgeschosses aus, war dieser angenommene Festsaal etwa 9 m lang und 5 m breit und umfaßte die Grundfläche des von Osten gesehen zweiten und dritten Raumes.

Die Bauzeit dieses nördlichen Palastflügels kann in den Zeitraum des Episkopats des Pécs-er Bischofs Heinrich von Alben (1421–1444) gesetzt und auf stilkritischer Grundlage dem Kreis der Gotik der Sigismundzeit zugeordnet werden. Bestätigt wird unsere Feststellung auch von einer Vielzahl von Ofenkacheln mit dem Alben-Wappen, die bei der Grabung zum Vorschein kamen. Das Kachelmaterial der prächtigen Öfen der Burg zeigt Ver-

folyosó keletkezik, amelyik nyitott volt és azt csupán egy kőkorlát, vagy mellvédfal övezte, avagy oszlopos, vagy

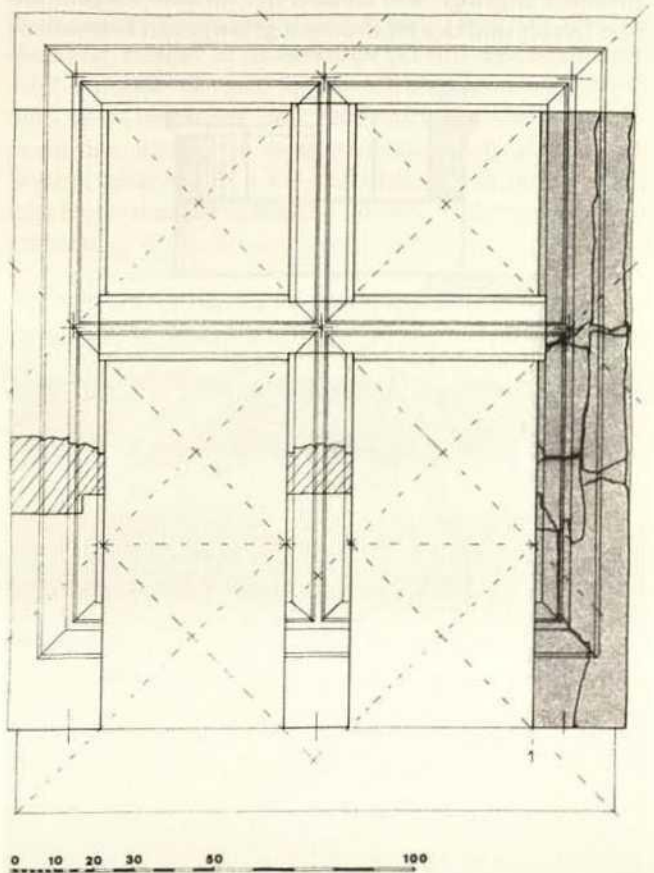

Abb. 165. Steinrahmen eines Renaissancefensters vom Obergeschoß des Nordflügels, Rekonstruktion
165. kép. Reneszánsz ablak kőkeretének rekonstrukciója az É-i szárny emeletéről

wandtschaft mit den aus der Ofner Burg stammenden Ofenkacheln der Sigismundzeit. Der Ausbau der Burg von Szászvár kann mit den übrigen zeitgenössischen ungarländischen Burgenbauten in Zusammenhang gebracht werden, zum Beispiel mit der Burg von Kisnána im Komitat Heves.

Unter dem Episkopat des Pécs-er Bischofs Georg Szatmári (1505-1521) nahm man im Obergeschoß des gotischen Palastflügels geringfügigere Umgestaltungen vor. An der dem Prunkhof zugewandten Fassade wurden die gotischen Steinrahmen der Fensteröffnungen mit reich profilierten, steinernen Kreuzstockrahmen im Stil der Renaissance vertauscht (Abb. 165). Diese Kreuzstockrahmen zeigen eine sehr große Formverwandtschaft mit den Renaissance-Fenster Rahmen im Obergeschoß des mittelalterlichen Dompropstpalastes, der sich ehemals in der Pécs-er Káptalan utca 2 befand. Das Steinmaterial der Szászvári Renaissance-Rahmen ähnelt dem Material der Renaissance-Steinmetzarbeiten von Mária-vár, doch sein feingeschnittenes Profil spiegelt eher den Einfluß von Pécs und Buda wider.

Mit dem Bau des nördlichen Palastraktes verengte sich der innere Prunkhof in bedeutendem Maße, und durch die Errichtung der nördlichen Abschlußmauer des Gebäudes entstand an der Nordseite gleichzeitig ein Zwingler, der zur besseren Befestigung der Burg beitrug.

Die Neugestaltung des inneren Prunkhofes dürfte zusammen mit der des Gebäudekomplexes erfolgt sein, und vermutlich wurde damals auch der im Hof befindliche Brunnen angelegt. Wie anhand der »in situ« vorgefundenen Details und der im Brunnen geborgenen Kranzsteine

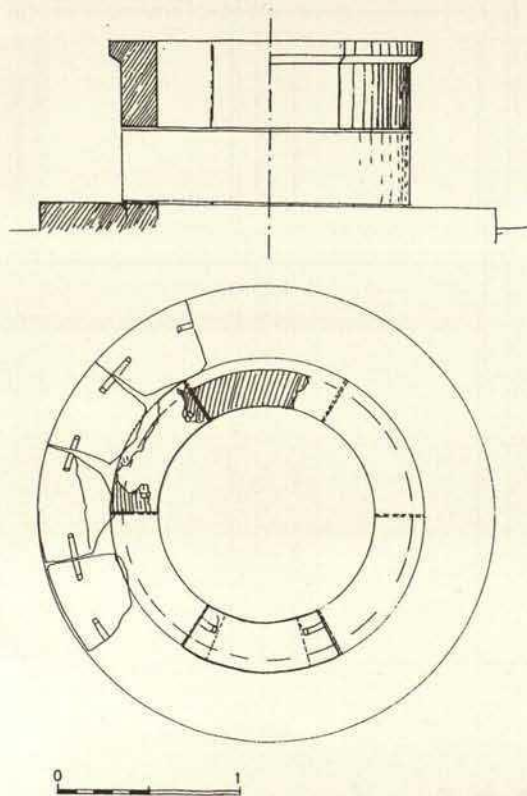

Abb. 166. Renaissancebrunnen im inneren gepflasterten Prunkhof, Grundriß und Rekonstruktion
166. kép. A belső kövezett díszudvar reneszánsz kútjának alaprajza és rekonstrukciója

pillérsoros folyosó húzódott rajta. Valószínű, hogy a gyulai vár és a nyirbátori várkastély megoldásához hasonló lehetett. Egyszerűbb megoldásnak tűnik az a változat, amikor - miként az ún. „lábas házak”-nál is - az emeleti és a földszinti homlokzat egységbe esik. Ez utóbbi esetben egy zárt belső folyosóval kell számolnunk (164. kép).

Az egyemeletes épület földemmagassága minden bizonnyal igazodott a nyugati főépület magasságához. Ekkor ugyanis már a belső udvar szintje - legalább is részben - feltöltött volt, és a főépület egykori földszintje pincésint lett. E megállapításunkat támasztják alá a bejáratok „in situ” megtalált küszöbszintjei, valamint a falak alapozási mélysége és nem utolsósorban a pillérek között feltárt macskafejes kőburkolat, amely a jelenlegi kövezett udvarszint alatt alig 10-15 cm mélységben húzódik. Mivel azonban a déli kaputorony belső kapujának küszöbjéhez csatlakozó járósínt kövezete a támpillérek közötti térszinthez viszonyítva mintegy 25-30 cm-el mélyebben van, nagyon valószínű, hogy ebben az időben az udvarszintnek egy kis észak-déli irányú lejtése volt. Erre számos esetben találunk példát.

Az egyes földszinti helyiségek bejárata előtti lekövezett előtér - az egyes pillérek között esetében - a két keleti helyiség előtt a kövezet még a korábbi szint maradványa, amely 10-15 cm-rel mélyebben fekszik, mint a mai udvarszint kőburkolata.

Az emeleti szint belső térosztására vonatkozóan adataink sajnos nincsenek, mivel erre a földszinti falak csekély maradványa nem nyújt támpontot. Nagyon valószínű azonban, hogy az emeletnek a földszinhez némileg hasonló belső kialakítása lehetett. De az is lehetséges, hogy az épületegység e szárnyában is volt „piano nobile”, amelyben jelentős helyet foglalt el a középben elhelyezkedő díszterem. Tekintetbe véve a földszinti alaprajzot, a feltételezett díszterem a keletről számított második és harmadik helyiségek alapterületét foglalhatta magába, s mintegy 9 m hosszú és 5 m széles lehetett.

Ennek az északi palotaszárnynak az építési idejét Albeni Henrik pécsi püspöksége idejére (1421-1444) határozhatjuk meg és stíluskritikai alapon a Zsigmond-kori gótika körébe sorolhatjuk. E megállapításunkat igazolják az ásatás során igen szép számban előkerült Albeni címeres kályhacsempék is. A vár díszes kályháinak csempeanyaga ugyancsak rokonságot mutat a budai vár Zsigmond-kori csempéivel. A szászvári vár kiépítése rokonságba hozható a korszak más magyarországi várépítészetével, például a Heves megyei Kisnánaival.

Szatmári György pécsi püspöksége idejében (1505-1521) a gótikus palotaszárny emeletén kisebb átalakítást végeztek, amelynek során a díszudvarra néző homlokzat ablaknyílásainak gótikus kőkereteit gazdagon profilált keresztosztós reneszánsz kőkeretekre cserélték (165. kép). Ezek a keresztosztós kőkeretek igen nagy formai rokonságot mutatnak a pécsi Káptalan utca 2. számú volt középkori nagypréposti palota emeleti reneszánsz ablakkereteivel. A szászvári reneszánsz kőkeretek anyaga hasonló a márévári reneszánsz faragványok kőanyagához,

festzustellen war (Abb. 166), hat man den Brunnenkranz bzw. den Zierbrunnen wohl im Zuge der von Bischof Szatmári veranlaßten Renaissance-Umbauten erneuert. Was jedoch die nähere Bestimmung der Bauzeit des Brunnens anbelangt, sind dazu weitere Freilegungen und bei der Säuberung des Brunnens eventuell zum Vorschein gelangende Funde notwendig, die eine exaktere Datierung ermöglichen.

Zu einem umfassenderen Ausbau der Burgbefestigungen dürfte es ebenfalls anlässlich der von den Bischöfen Alben angeregten Bautätigkeit gekommen sein. Um die Wehrfähigkeit des Burgschlosses zu erhöhen, reichte es nicht mehr aus, einfach nur Burgmauern zu bauen, sondern auch Wehranlagen waren erforderlich. Neben neuen Burgmauern bzw. den dadurch entstehenden Zwingern erbaute man damals auch den großen eingeschossigen Torturm an der Südseite (Abb. 167) und weitere Abschnitte der Burgmauer.

Den Prunkhof des Palastkomplexes beschloß im Süden die Burgmauer, zu deren Bauzeit sich hier, auf der Linie der Mittelachse des Prunkhofes, ursprünglich eine Toröffnung befand. Später entstand an dieser Stelle dann ein Torbau und schließlich ein eingeschossiger Torturm. Seine Überreste kamen erst im Ergebnis der Freilegungen ans Licht, da früher in diesem Gelände keine Spuren auf seine Existenz hinwiesen. Wo das Tor zum Herrensitz des 13. Jahrhunderts war, diesbezüglich gibt es keine archäologischen Angaben. Bekannt ist aus dieser Periode lediglich das Fußgängertor im Westturm des Hauptgebäudes. Doch nach unseren Annahmen dürfte sich das in den Hof führende große Tor zu dieser Zeit ebenfalls an der Südseite und an der Stelle des späteren Torturmes befunden haben. Begründet scheint dies auch durch den Umstand, daß der mittelalterliche Marktflücken Szász südlich der Burg lag. Infolge der mehrmaligen Umbauten bzw. durch den Bau des Torturmes verschwand dieses frühere Tor später ganz.

Beide Toröffnungen dieses bei den Grabungen freigelegten großen südlichen Torturmes, ebenso wie die Türöffnung seines Fußgängertores und seine zum angrenzenden Ostraum führende Tür, waren in voller Breite zugemauert. Das deutet darauf hin, daß der Bau in einer späteren Periode der Burg - wahrscheinlich zur Zeit der Türkenherrschaft - nicht mehr als Torturm, sondern zu anderen Zwecken genutzt wurde. Die Türken vergrößerten die Burg nämlich in ihrer Gesamtausdehnung und umgaben sie mit einer durch halbrunde Basteien verstärkten Mauer (Abb. 168). Dadurch mußte natürlich auch der Toreingang zum Burghof in die neugeschaffene Burgmauer verlegt werden. Nach dessen Fertigstellung dürfte man das noch mittelalterliche Zugangssystem dann endgültig stillgelegt und mit dem eigentlichen Umbau des Torturmes begonnen haben. Damit erhielt die Burg ein Befestigungswerk anderer Prägung, und zwar einen einfachen Turm, türkisch Kula genannt. Übrigens deutet das zum Zumauern der Toröffnungen und der Osttür verwendete Material - in kräftigem Kalkmörtel verlegte Bruchsteine - ebenfalls auf den türkischen Ursprung. Der westliche, in den Zwinger führende Ausgang wurde nach dem Umbau anscheinend noch eine zeitlang benutzt, und erst später mit in schwachen Mörtel eingebetteten Steinen flüchtig zugemauert.

finoman faragott profilképzésük azonban inkább pécsi és budai hatásokat tükröz.

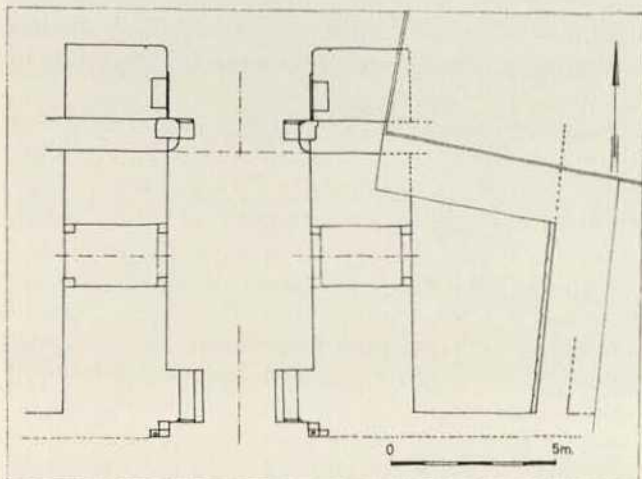

Abb. 167. Grundriß des südlichen Torturmes nach der Freilegung 167. kép. A D-i kaputorony feltárás utáni alaprajza

Az északi palotaszárny megépültével a belső díszudvar jelentős mértékben leszűkült. Az épület északi zárófalának megépítésével egyidejűleg az északi oldalon egy falszoros jött létre, amely a vár védelmi rendszerét is erősítette.

Az újonnan kialakult épületkomplexummal együtt kerülhetett sor a belső díszudvar rendezésére és feltételezhetően az abban lévő kút létesítésére is. A Szatmári féle reneszánsz átalakításokkal egyidejűleg a kútkávát, illetve a díszkútát, miként ez az előkerült „in situ” részletek, valamint a kútból származó kávakövek alapján ez megállapítható volt (166. kép). Ami azonban a kút létesítése időpontjának közelebbi meghatározását illeti ahhoz még további feltárásra és a kút kitisztítása során remélhető, a közelebbi datálást elősegítő leletek előkerülésére van szükség.

A vár védelmi rendszerének szélesebb körű kiépítésére ugyancsak az Albeniek építkezései alkalmával kerülhetett

Abb. 168. Detail der türkischen Burgmauer mit dem nordwestlichen Eckturm

168. kép. A török várfal részlete az ÉNy-i saroktoronnyal

Abb. 169. Zum Zwinger führender Westausgang des Torturmes
169. kép. A kaputorony falszorosba vezető Ny-i kijárata

Der Grundriß des Torturmes beschreibt ein unregelmäßiges Viereck (Abb. 169). Er hat zwei Tore: das Nord- und das Südtor mit Zugbrücke und Fallgitter. Die Stärke seiner Mauern differiert an den beiden Längsseiten zwischen 2,40–2,50 m. Die Stärke der Südmauer bzw. die Tiefe der Toröffnung beträgt 1,50 m. Die an das Nord- und Südtor des Torturmes stoßenden Burgmauern sind übereinstimmend 1 m dick, wobei zwischen der nördlichen und südlichen Burgmauer ein grundlegender Unterschied zu beobachten ist. Während man die Südmauer, wie es scheint, ins Mauerwerk des Torturmes eingebunden hatte, grenzte sich die nördliche Burgmauer scharf

Abb. 170. Durchgang vom Torturm in den angrenzenden östlichen Raum nach der Freilegung der Vermauerung
170. kép. A kaputoronyból nyíló K-i helyiségbe vezető átjáró az elfalazás kibontása után

sor. A várkastély fokozott védelmének megteremtése érdekében már nem volt elegendő csupán csak várfalak építése, hanem védművekre is szükség volt. Az újonnan épült várfalak, illetve a megépítésükkel kialakuló falszorosok mellett ekkor emelték a vár nagyméretű emeletes déli kaputornyát és (167. kép) a várfalak újabb szakaszait.

A palotakomplexum diszudvarát délről a várfal zárja le, amelyet eredetileg még építésének idején kapunyílás tört át a díszudvar középtengelyének vonalában. A későbbiek során itt egy kapuépítmény, majd végezetül egy emeletes kaputorony épült, amelynek maradványai a feltárás eredményeként kerültek elő, mivel korábban a terepen létező semmilyen nyom nem utalt. Arra vonatkozóan, hogy a korai udvarháznak hol volt a kapuja régészeti adataink nincsenek ebből az időből csak a főépület nyugati tornyának gyalogkapuja ismeretes. Feltételezésünk szerint azonban az udvarba vezető nagykapu ebben az időben a déli oldalon és a későbbi kaputorony helyén lehetett. Mivel a középkori Szász mezőváros a vártól délre terült el így ez indokoltan látszik. A többszöri átépítése, illetve a kaputorony megépítése következtében ez a korábbi nagykapu teljesen megsemmisült.

Az ásátás során feltárt déli nagyméretű kaputorony mindkét kapunyílása, valamint gyalogkapuja és a hozzácsatlakozó keleti helyiségbe vezető ajtónyílása teljes szélességben elfalazott volt. Ez arra utal, hogy a vár egy későbbi korszakában – valószínűleg a török uralom idején – az építményt más célra használták és az mint kaputorony megszűnt. A törökök ugyanis a várat teljes kiterjedésében megnagyobbították és félkörös bástyákkal megerősített fallal vették körül (168. kép). Így természetesen a várudvarba vezető kapubejáratot az újonnan épült várfalban kellett kialakítani. Ennek megépültével kerülhetett sor a még középkori eredetű bejárat rendszer megszüntetésére és magának a kaputoronynak az átépítésére. Ezzel a várnak egy más jellegű védműve – egy egyszerű torony, egy török kula – lett. Egyébként a kapunyílások és a keleti ajtónyílás erős mészhabarcsba rakott törtkőből épített elfalazása is török eredetre utal. A nyugati – a falszorosba vezető – kijáratot úgy látszik, hogy az átépítést követően is még használták egyideig és azt csak később falazták be hevenyészett módon, gyenge habarcsba ágyazott kővel.

A kaputorony alaprajza szabálytalan négyszög (169. kép). Két kapuja van, egy északról nyíló és egy déli, amelynek felvonóhidja és csapórácsa van. Falainak vastagsága a két hosszanti oldalon 2,40–2,50 m között változik, déli fala, illetve a kapunyílás mélysége 1,50 m. A kaputoronyhoz az északi és a déli kapunál csatlakozó várfalak vastagsága egyaránt 1 m, de alapvető különbség figyelhető meg az északi és a déli várfal között. Amíg a déli fal úgy tűnik, hogy szervesen egybeépült a kaputoronnyal, addig az északi várfal élesen elválik a kaputorony falától épp úgy, mint az északi kaput erősítő – egy-egy ülőfülkével tagolt, sarkain lekerekített kváderekből falazott két kapubálványtól. Ez egyértelművé teszi a belső – jelen esetben az északi – várfal korai eredetét és abban a jelenlegi XV. sz. első feléből (Zsigmond korából) való – kapu helyén egy kocsibehajtó nagykapu meglétét.

sowohl von der Nordwand des Torturmes als auch von beiden das Nordtor verstärkenden, durch je eine Sitznische gegliederten, aus Quadern mit abgerundeten Ecken gemauerten Torpfosten ab. Dies belegt eindeutig, daß die innere – im vorliegenden Fall nördliche – Burgmauer frühen Ursprungs ist, und daß es darin an der Stelle des gegenwärtigen, aus der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts stammenden (sigismundzeitlichen) Tores ebenfalls eine große Wagendurchfahrt gegeben hat.

Mit dem Bau der auf der Linie der südlichen Mauerflucht des Torturmes in Richtung Ost-West verlaufenden äußeren Burgmauer entstand so auch an der Südseite ein Zwinger. Auf der Achse der Westmauer des Torturmes – der aller Wahrscheinlichkeit nach eingeschossig war – fanden wir eine Türöffnung mit Steinrahmen, die in den Zwinger führte. Nach der Freilegung des zugemauerten Durchganges kamen an beiden Seiten der Laibung große

Abb. 171. Westliches Detail vom Nordtor des Turmes mit der Sitznische

171. kép. A torony É-i kapujának Ny-i részlete az ülőfülkével

Flächen mit türkischem Verputz zum Vorschein, während die Steinrahmen, hauptsächlich an der Stirnfläche, stark verfallen waren. »In situ« blieben die Schwellensteine sowie die abgekanteten Stocksteine vom Rahmen der inneren Öffnung erhalten, obwohl man auch hier die Spuren des türkischen Umbaus beobachten konnte. Das Gewölbe des Durchganges war nicht mehr vorhanden (Abb. 170).

In der Ostmauer des Turmes – gegenüber vom westlichen Durchgang – befand sich gleichfalls ein Durchgang mit Steinrahmen, der jedoch in einen schmalen, parallel zum Turm ausgerichteten Raum führte. Vom Türrahmen des Durchganges blieben auf Seiten des Turmes lediglich ein abgekanteter Stockstein sowie der Schwellenstein »in situ« erhalten. Dagegen sind die beiden Stocksteine und der Schwellenstein des Türrahmens von Seiten des Ostraumes in relativ gutem Zustand. Die Wände des Durchganges bedeckte weißer Verputz, der auch hier an großen, zusammenhängenden Flächen zum Vorschein kam (Abb. 171).

Abb. 172. Überrest vom freigelegten Südtor des Torturmes
172. kép. A kaputorony feltárt D-i kapujának maradványa

A kaputorony déli falsíkjának vonalában kelet-nyugati irányban húzódó külső várfal megépültével ilymódon a déli oldalon is egy falszoros keletkezett. A kaputorony – amely minden valószínűség szerint emeletes volt – nyugati falának tengelyében kökeretes ajtónyílást találtunk, amely a falszorosba vezetett. Az átjáró elfalazását kibontva előkerült a bétletét mindkét oldalon nagy felületekben borító török vakolat, kökeretei azonban, főleg a homlokzaton erősen lepusztultak. »In situ« küszöbkövei, valamint a belsőben lévő nyíláskeret élszedett szárkövei megmaradtak, bár a török átépítés nyomai itt is megfigyelhetők voltak. Boltozata elpusztult (170. kép).

A torony keleti falát – a nyugati átjáróval szemben – ugyancsak egy kökeretes átjáró törö át, amely azonban egy keskeny – a toronnyal párhuzamos – helyiségbe vezet. Az átjáró toronyból nyíló ajtókeretének »in situ« csupán az egyik élszedett szárköve, valamint küszöbköve maradt meg, míg a keleti helyiségbe nyíló ajtó keretének mindkét szárköve és küszöbköve viszonylag jó állapotban van. Az átjáró falait fehér vakolat fedte, amely itt is nagy összefüggő felületekben maradt meg (171. kép).

Abb. 173. Östlicher Pfeiler des Südtores mit dem Mauerschlitzz für das Fallgitter und dem Pfannenstein für die Zugbrücke nach der Freilegung

173. kép. A D-i kapu K-i pillére a csapórács hornyával és a felvonóhid köperselyével a feltárás után

Ähnlich wie die zwei Toröffnungen hatte man beide Durchgänge in ihrer ganzen Breite zugemauert. Nach dem Abbruch dieses Mauerwerks kamen die beiden Ausgänge zutage. Der östliche führte, wie schon erwähnt, in einen schmalen, rechteckigen Raum, der als Aufenthaltsraum für die Torwache gedient haben mag. Das Niveau dieses Raumes wurde zur Türkenzeit angehoben und sein Fußboden wie im Hof mit Steinen gepflastert. Dieses Steinpflaster bedeckte eine dicke Brandschicht, die auf eine bei der Zerstörung des Turmes ausgebrochene Feuersbrunst hindeutet.

Bevor wir zur detaillierten Beschreibung der beiden Tore des Torturmes kommen, sei angemerkt, daß diese sowohl hinsichtlich ihres Materials und ihrer Gestaltung wie auch ihrer Konstruktion in bedeutendem Maße voneinander abweichen. Das in den Prunkhof führende Nordtor verstärkte ein Paar 2,5 m breiter Pylonen - Torpfeiler -, deren Mauerstärke mit der des Turmes übereinstimmte und in denen sich je eine Sitznische befand. Für die Ecken der Pylonen hatte man Quadersteine mit abgerundeten Kanten verwendet. Auch die Sitznischen bestanden aus schön behauenen und präzise angepaßten Sandsteinquadern, von denen einzelne ein Steinmetzzeichen trugen. Das Gewölbe der insgesamt nur 70 cm breiten und 40 cm tiefen Sitznischen wurde aus Ziegeln errichtet (Abb. 172). Doch mit Ausnahme eines kleinen Details von einem Gewölbeanfänger in einer der Nischen waren diese Gewölbe zerstört. Das Gesims der Sitzbänke dieser Nischen sprang leistenartig aus der Mauerflucht hervor und war an der unteren Kante abgekragt.

Die Stock- und Abweissteine des Torrahmens blieben in relativ gutem Zustand »in situ« erhalten, nur die Angeln der sich zum Turminneren öffnenden Torflügel hatte man aus den Stocksteinen herausgebrochen. Der Riß in einem der Stocksteine wurde noch während der Benutzungszeit beschlagen. Diese Stocksteine sind im oberen Teil durch eine sehr breite Abkantung gegliedert, diese wird aber im unteren Teil mit einem Prismaübergang schmaler, und setzt sich dann an einem sehr hohen Radabweiser fort. Der Torbogen und auch die Bogenanfänger fehlen. Aber aufgrund der Analogien dürfte er, wie zu dieser Zeit typisch, rundbogiger Form gewesen sein. Im Turm - von dessen Fußbodenpflaster nichts übrig blieb, da man das Innenniveau noch vor der Zerstörung herabgesetzt hatte - kamen an beiden Ecken des Torrahmens »in situ« die Pfannensteine der Zapfen der Torflügel zum Vorschein.

Dagegen läßt sich das Innenniveau des Toreinganges bzw. des Turmerdgeschosses aufgrund der übrigen »in situ« vorgefundenen Elemente, wie zum Beispiel der Überreste der Mauerkrone des Fundaments bzw. des Sockels oder der Pfannensteine, weiters des Schwellensteins des Südtores, ganz genau bestimmen. Dem so festgestellten Niveau entspricht auch das Niveau des frühen Steinpflasters, das im Schnitt der Auffüllung des Prunkhofes zutage kam.

Den Durchgang des Südtores mit Zugbrücke hatte man durch eine eng aufgeführte Doppelmauer verschlossen. Dieses Tor war völlig anders gestaltet als das Nordtor. Bei der Freilegung deckten wir nur einen kurzen Abschnitt der äußeren Abschlußmauer auf, um den zur Anbringung des Fallgitters dienenden, hinter der Mauerblende der

Mindkét átjárónyílás - hasonlóan, mint a két kapunyílás - teljes szélességben befalazott volt. E befalazások kibontása során került elő a két kijárat. Mint már említettük, a keleti egy keskeny téglalap alaprajzú helyiségbe vezetett, amely minden bizonnyal a kapuórség tartózkodási helye volt. Ennek a helyiségnek a szintjét a törökkorban megemelték, és padozatát az udvarhoz hasonlóan kővel burkolták. Ezt a kövezetet vastag égett réteg borította, amely a torony pusztulása során keletkezett tűzvészre utal.

Mielőtt még a kaputorony mindkét kapujának részletes leírására térnénk, meg kell jegyeznünk, hogy azok anyagukban és kialakításukban épp úgy mint szerkezetükben jelentős mértékben eltérnek egymástól. A díszudvarba vezető északi kaput a torony falvastagságával azonos vastagságú 2,5 m szélességű pilonpár - kapubálvány - erősíti, amelyek mindegyikében egy-egy ülőfülke helyezkedik el. A pilonok a sarkokon kváderekből készültek, amelyeknek éleit lekerekítettek. Az ülőfülkék is szépen faragott és finoman illesztett homokkőkváderekből készültek, amelyek némelyikén kőfaragójel van. A mindössze 70 cm szélességű ülőfülkék boltozata téglából falazott volt (172. kép), de elpusztult és csak az egyikben megmaradt boltváll csekély részlete utal rá. Ülőpadjuk párkánya a falsikból párkányszerűen kívül alsó éle lerészszűzött.

A kapu kőkeretének szár- és kerékvető kövei aránylag igen jó állapotban maradtak meg „in situ” és a szárkövekből csak a toronybelsőbe nyíló kapuszárnyak sarokvasait törték ki. A szárkövek - melyek egyikének repedését még használata idején megvasalták - felső részükön igen széles élszedéssel tagoltak, de az élszedés prizma átmenettel az alsó szakaszon elkeskenyedik, majd az igen magas kerékvetőn folytatódik. A kapu boltíve hiányzik, és ivindításának vállkövei ugyancsak. A toronyban - amelynek padlóburkolatából semmi sem maradt, mivel belső szintjét még a pusztulása előtt lemélyítették - a kapukeret mindkét sarkában a kapuszárnyak forgóinak „in situ” perselyköve került elő.

Bejáratának, illetve magának a torony földszintjének belső szintjét mégis teljes pontossággal meghatározhatjuk az előkerült egyéb „in situ” részletek, így többek között az alapozás falkoronájának, illetve a lábazat, a perselykövek, valamint a déli kapu küszöbkövének maradványa alapján. Az így megállapított színhez jól csatlakozik a díszudvar feltöltésének metszetében előkerült korai kőburkolat szintje is.

A felvonóhidas déli kapu nyílását kettős fallal zárták le, amely szorosan összeépült. Ennek a kapunak a kialakítása teljesen más jellegű, mint az északié volt. A feltárás során a külső zárófalnak csak egy kis szakaszát bontottuk el, hogy a csapórács elhelyezésére szolgáló, a felvonóhid faltükre mögött kiképzett falrész, valamint a felvonóhid perselykővét a befalazásból kiszabadíthassuk.

A kapu nagyméretű, szépen faragott és illesztett szürkés kváderekövekből épült (173. kép), amelyek anyaga hasonló, mint az emeletes nyugati palotaszárny műformáinak kőanyaga. A kapukeret egy-egy nagyméretű kerékvetőn áll, amelyek a nagyméretű kőlapokból készült küszöbön

Zugbrücke befindlichen Mauerschlitze sowie den Pfannenstein der Zugbrücke aus der Vermauerung zu befreien.

Das Tor wurde aus großen, schön bearbeiteten und aneinander gepaßten, grauen Quadersteinen erbaut (Abb. 173), deren Material dem Steinmaterial der Kunstformen im Obergeschoß des westlichen Palasttraktes ähnelt. Der Torrahmen ruhte auf zwei großen Radabweisern, die an beiden Seiten auf der aus großen Steinplatten gefertigten Schwelle auflagen. Eine Verbindungsmauer fand sich unter dem Tordurchgang nicht, lediglich die dünne Untersatzmauer unter der Schwelle. Die Spannweite der südlichen Toröffnung beträgt – ähnlich wie beim Nordtor – 2,10 m, die Tiefe der Laibung 1,20 m, und die Gesamtbreite des Torpfeilers 1,70 m. Das bedeutet, ihr Ausmaß stimmte mit dem der beiden Pfeiler mit Sitznischen am Nordtor überein.

Die Südecken der Laibung des in sehr gut erhaltenem Zustand zum Vorschein gelangten Torabschnitts (Abb. 174) zieren breite Abkantungen, die auf beiden Seiten einen gekehrt gegliederten Übergang haben. An der Südfront wurde der Tordurchgang vor den nach innen zu öffnenden Torflügeln durch ein Fallgitter abgeschlossen, dessen Mauerschlitze ebenso wie der »in situ« gefundene Pfannenstein der Zugbrücke in äußerst gutem Erhaltungszustand freigelegt werden konnte. Ob es vor dem Tor eine Wolfsgrube gab oder ob dort ein Graben verlief, konnte im Laufe der bisherigen Forschungen infolge technischer Hindernisse nicht geklärt werden. Wahrscheinlich ist jedoch, daß die gesamte Burg ein Graben umgab. Darauf hindeutende Spuren waren auch bei den Grabungen an der Westseite zu beobachten. In der westlichen Laibung des Tores fanden wir ebenfalls ein Steinmetzzeichen, und in der östlichen kam ein sekundär eingebaute gotischer Werkstein zum Vorschein.

Das über den südlichen Torturm Gesagte zusammenfassend ist dessen Bauzeit aufgrund der dort »in situ« vorgefundenen Stilformen sowie unter Berücksichtigung der Analogien in die Zeit des Episkopats der Pécs-er Bischöfe Alben – in erster Linie des Bischofs Heinrich von Alben (1421–1444) – zu setzen. Östlich des aus dem Torturm nach Osten hin öffnenden Raumes setzt sich die südliche Burgmauer fort, deren weiterer Verlauf aber nur noch ein kurzes Stück verfolgt werden konnte.

Die auf den Beobachtungen der Freilegungen basierende kurze Geschichte der Burgbefestigungen läßt sich wie folgt zusammenfassen: Als man in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts den westlichen Palast errichtete, umgab bzw. schützte diesen eine einfache Steinmauer, deren Nordwestecke durch eine Rundbastei verstärkt war. Die Mauern des im Rahmen der Forschungen zum Teil freigelegten nordwestlichen Basteiturmes hatten, ähnlich wie die Burgmauer, eine Stärke von 1,20 m. Sein errechneter Durchmesser betrug 4 m. Dieses Außenwerk dürfte nördlich und östlich vom Palastgebäude ein ziemlich großes Gebiet gesichert haben, während es vor der Westfront des Palastes lediglich einen zusammen mit dem Gebäude gebildeten Zwinger gab. Der Eingang zur Burg befand sich vermutlich an der Stelle des späteren Torturmes.

Dieses frühe Befestigungssystem der Burg bestand, was seine eigentliche Grundfläche anlangt, im wesentlichen

nyugszanak. A kapunyílás alatt kötőfal nincs, csupán csak a küszöb alatti vékony aljzatfalazás. A déli kapunyílás fesztávja – az északihoz hasonlóan 2,10 m. Bélietének mélysége 1,20 m, míg a kapupillér teljes szélessége 1,70 m, vagyis ugyanannyi, mint az északi ülőfülkés kapubálványok mérete.

Az igen jó állapotban előkerült kapurészlet (174. kép) bélietének déli sarkait széles élszedés díszít, amelynek mindkét oldalon hornyolással tagolt átmenete van. A kapunyílást a déli homlokzaton a befelé nyíló kétszárnyas kapu előtt csapórács zárta le, amelynek falrése igen jó állapotban került elő, a felvonóhíd »in situ« talált kőperselével együtt. Azt, hogy a kapu előtt farkasverem volt-e, vagy várárok húzódott a kutatás a felmerült technikai akadályok miatt egyelőre nem tudta tisztázni, de nagyon valószínű, hogy az egész várat körbefutó várárok védte. Erre utaló nyomok a nyugati oldalon végzett ásások során is megfigyelhetők voltak. A nyugati kapubélietben ugyancsak találtunk kőfaragójelet, a keletiben pedig egy másodlagosan beépített gótikus faragott követ.

Összegezve a déli kaputoronyról elmondottakat, annak építését az ott »in situ« előkerült műformák alapján, valamint az analógiák figyelembevételével az Albeniek – elsősorban Albeni Henrik (1421–1444) – pécsi püspökségének idejére tehetjük. A kaputoronyból keletre nyíló helyi-

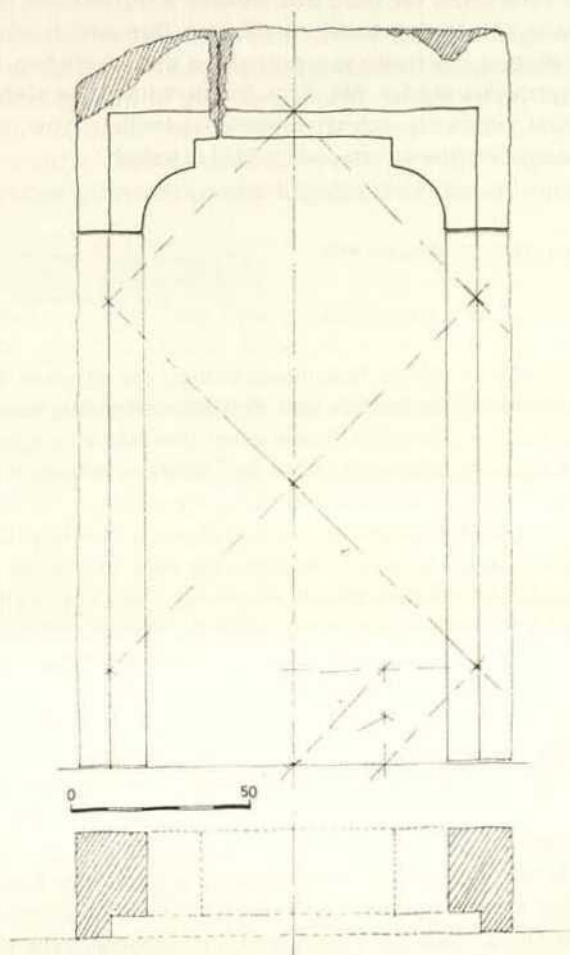

Abb. 174. Rekonstruktion eines Türrahmens mit Steinsturz
174. kép. Kőgyámos ajtókeret rekonstrukciója

bis zur Türkenzeit. Doch seine Einteilung bzw. Anlage änderten sich im Laufe des Mittelalters maßgeblich, als man innerhalb des gegebenen Gebietes um den Prunkhof, ebenso wie an der Nord- und Südseite, einen Zwinger anlegte. Wie schon erwähnt, wurde im Rahmen der Bautätigkeit zur Zeit der Bischöfe Alben der südliche Torturm errichtet, und die gleichzeitig mit dem Bau des nördlichen Palastraktes entstandenen Zwinger erhöhten die Wehrfähigkeit der Burg weiter.

Nachdem die Türken die Burg im Jahr 1543 eingenommen hatten, behielten sie die bereits vorhandenen Befestigungen zwar bei, gingen aber zugleich auch an eine Vergrößerung des Burgterritoriums, indem sie die mittelalterlichen Wehranlagen der Burg mit einer durch acht halbrunde Basteitürme verstärkten einfachen Burgmauer umgaben. Dadurch wurden innerhalb der Burg mit unregelmäßigem Grundriß sowohl an der Nord- als auch an der Westseite weitere Zwinger geschaffen, während im südlichen Teil eine kleine Vorburg entstand. Der nordwestliche Turm dieser Türkenburg steht – wenn auch aufgrund der im 18.–19. Jahrhundert erfolgten Umbauten in bedeutend veränderter Form – noch heute, während Überreste von einem der Westtürme sowie des Nordturmes bei den Freilegungen zum Vorschein kamen.

Die Flucht der türkenzeitlichen Burgmauer haben die teilweise auch heute als Einfriedung dienenden Burgmauern sowie die Platzierung der umliegenden Gebäude bewahrt. Nach der Rückeroberung von den Türken im Jahr 1686 verlor die Burg jede weitere Wehrfunktion, und Anfang des 18. Jahrhunderts riß man ihre ansich schon verfallenen Überreste mit Ausnahme des westlichen Palastgebäudes nieder. Mit dem Schutt wurde das Gebiet verfüllt, wodurch sich das spätmittelalterliche bzw. türkenzeitliche Niveau um etwa 1,80–2 m an hob.

ARCHITEKTURFRAGMENTE

Während der Bauforschung und Grabung in Szászvár kam sehr reiches Fundmaterial zutage. Darunter auch eine große Zahl an Steinmetzarbeiten, die ehemals Bestandteile der gotischen und Renaissancebauten waren. Man hatte sie bei den Bauarbeiten des Barockzeitalters zum Teil sekundär verwendet, und teilweise stammen sie aus der aus Steinschutt bestehenden Verfüllungsschicht.

Im folgenden sollen aus diesem Material in erster Linie solche Stücke vorgestellt werden, die zum Teil selbst authentisch zu rekonstruieren waren bzw. mit deren Hilfe unter Verwendung der noch heute »in situ« vorzufindenden Überreste eine Rekonstruktion des jeweiligen Gebäudezustandes im Zeitalter der Gotik und Renaissance möglich wurde. Am bedeutendsten neben den Steinrahmen der einzelnen Fenster- und Türöffnungen sind die zum Erker des Westturmes gehörenden Fragmente, auf deren Grundlage sogar das Gewölbesystem des Erkers rekonstruiert werden konnte. Von letzterem wird später noch die Rede sein. Ferner möchten wir alle jene Einzelstücke bekanntgeben, die keinerlei Rekonstruktion ermöglichen, doch dazu beitragen, ein detaillierteres Bild von der sehr hohen Qualität der gotischen und Renaissancearchitektur der Burgbauten zu gewinnen.

Unter den mannigfaltigen Rahmensteinen der Tür- und

ségtől keletre a déli várfal tovább folytatódik, de ezt a szakaszt csak egy kis részen tudtuk nyomon követni.

A vár erődítményrendszerének rövid történetét a feltárások megfigyelései alapján a következőkben foglalhatjuk össze: A nyugati palota megépülte idején a XIII. század első felében azt egy egyszeres kőfal övezte, illetve védte, amelynek északnyugati sarkát egy körbástya erősítette. A kutatás során részben feltárt északnyugati bástyatorony falvastagsága a várfalhoz hasonlóan 1,20 m, kiserkesztett átmérője pedig 4 m. Ez a védműrendszer a palota épületétől északra és keletre meglehetősen nagy területet zárhatott le, míg a palota nyugati homlokzata előtt az épülettel együtt mindössze egy keskeny falszorost képezett. A vár bejárata valószínűleg a későbbi kaputorony helyén lehetett.

A várnak ez a korai erődrendszere alapterületét tekintve lényegében a törökkorig tovább él. Nagymértékben változik azonban beosztása, illetve szerkezete a középkor folyamán, amennyiben az adott területen belül a díszudvar körül falszorost alakítanak ki, épp úgy, az északi, mint a déli oldalon. Amint már említettük, az Albeniek építkezései során megépült a déli kaputorony, továbbá az északi palotaszárny megépítésével egyidejűleg kialakított falszorosok fokozták a vár védelmét.

A törökök az 1543-ban elfoglalt vár területét a hódoltság idején a már meglévő védelmi rendszer megtartása mellett megnövelték, és ennek során 8 félkörös bástyatoronnyal megerősített egyszeres várfallal vették körül középkori védelmi rendszerét. A szabálytalan alaprajzú váron belül ezzel úgy az északi, mint a nyugati oldalon újabb falszoros, míg a déli részen tulajdonképpen egy kis alapterületű „külső vár” alakult ki. Ennek a török várnak az északnyugati tornya – bár a XVIII–XIX. század folyamán jelentős mértékben átépített alakjában – ma is áll, míg az egyik nyugati és északi tornyának maradványa a feltárás során került elő.

A török vár falának nyomvonalát részben a ma is kerítésül szolgáló várfalak őrzik és erre utal, a környező épületek elhelyezkedése is. A vár az 1686-os visszafoglalás után elvesztette további védelmi szerepét, így amugyis romos maradványait a nyugati palotaépület kivételével lerombolták és területét törmelékével feltöltötték, ezzel mintegy 1,80–2 m-el megemelve a későközépkori, illetve a török-kori szintet a XVIII. század elején.

ÉPÍTÉSZETI FARAGVÁNYOK

A szászvári vár épülete régészeti kutatása és ásatása során igen gazdag leletanyag került elő, közte nagy számban faragott gótikus és reneszánsz építészeti töredékek, amelyek egykor az épületek tartozékai voltak. Ezek részben a barokkori építkezések során kerültek másodlagosan befalazásra, részben pedig a kőtörmelékéből álló feltöltési rétegből származnak.

A következőkben ebből az anyagból mutatunk be első sorban olyan darabokat, amelyek részben maguk is hite-

Fensteröffnungen verdient zunächst der Sturz mit Kragstein eines Türrahmens Erwähnung, der hier als einziges Exemplar dieses Typs zum Vorschein kam. Ähnliche Türrahmen (Abb. 174), wie er aufgrund des aus zwei Stücken bestehenden, aber an der Bruchstelle zusammenpassenden Türsturzsteines rekonstruiert werden konnte, sind in Buda sowohl in den sogenannten »überwölbten Räumen« des mittelalterlichen Königspalastes als auch in den Bürgerhäusern oder im Visegráder Königspalast häufig zu finden. Der Sturz mit Kragstein ist eines der Merkmale der Türrahmen des 15. Jahrhunderts und kommt in mehreren Varianten vor.

Darüber hinaus befinden sich im Steinmaterial sehr viele Stücke gotischer – in mehreren Fällen reich profilierter – Rahmensteine, die Elemente von Tür- oder Fensterrahmen waren. Eines dieser Stücke ist ein mehrfach gegliederter Sockel von einem Rahmenstein, der ursprünglich zu einem Türrahmen gehört haben mag (Abb. 175). Leider ist das Profil bei einem beträchtlichen Teil der Rahmensteine stark beschädigt bzw. fragmentiert, an dem einen oder anderen kann man jedoch ein Steinmetzzeichen und mitunter sogar ein Paßzeichen sehen.

Weiters kamen neben den Rahmensteinen auch Stücke gotischer Fensterkreuze, Gewölberippen sowie eine große Steinkonsole ans Licht. Besondere Beachtung verdient eine kleine, nur 14,6 cm hohe und 16 cm breite Konsole, die ursprünglich als Basis einer Fiale diente (Abb. 176). An der feingearbeiteten Konsole ist das sorgfältig eingemeißelte Monogramm AV zu sehen, vermutlich die Signatur des Steinmetzmeisters. Einer ähnlichen Konsolenlösung begegnet man auch an dem Erker im sogenannten Sigismundzimmer der Burg von Siklós.

REKONSTRUKTION DES ERKERS

Eine separate Gruppe der gotischen Steinfragmente bilden die zur Innenarchitektur des westlichen Erkers gehörenden Stücke, mit deren Hilfe wir auch versucht haben, den Erker partiell zu rekonstruieren. Wie sich im Laufe der Forschungen herausstellte, befanden sich unter den gotischen Fragmenten fünf solche Stücke, die ursprünglich zweifellos zum Erker gehört haben mußten. Und zwar in erster Linie jene reich profilierten Eckstücke, auf deren Grundlage die Rekonstruktion des Gewölbesystems des Erkers bzw. darüber hinaus auch der Gestaltung des Innenraumes im oberen Stockwerk möglich wurde (Abb. 177).

Die Gewölberekonstruktion des Innenraumes mit quadratischem Grundriß beruht auf zwei Hauptstücken. Beide Eckstücke sind mehrfach gegliedert und haben auch den birnstabförmigen Rippenanfang teilweise bewahrt (Abb. 178). Mit ihrer Hilfe ließ sich die Raumabdeckung des quadratischen Turmteils in Form eines Kreuzgewölbes eindeutig rekonstruieren.

Aus dem quadratischen Raum – der eigentlich das Obergeschoß des Westturmes war – gelangte man in südlicher Richtung in den mit drei Seiten eines Achtecks abschließenden Erker. Zum Vorschein kam auch ein Stück vom Stockstein des den Durchgang zwischen dem Erker und dem Raum bildenden Triumphbogens, dessen Profil aus einer zwischen zwei Wülsten verlaufenden Kehle

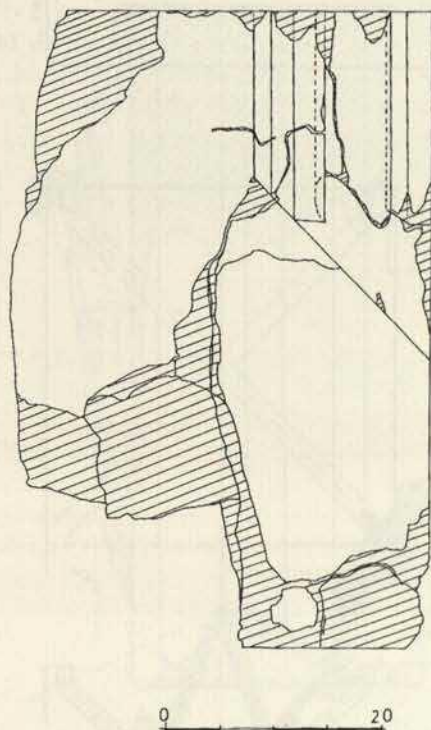

Abb. 175. Sockelfragment des Stocksteins von einem Tür- oder Fensterrahmen

175. kép. Ajtó- vagy ablakszárkő lábazatának töredéke

lesen rekonstruierbar waren, und welche mit Hilfe der Rekonstruktion des gotischen und renaissancezeitlichen Zustands der Gebäudearchitektur ebenfalls in der Rekonstruktion des Gebäudes in situ vorhanden sind. Einige vorhandene „in situ“ Überreste der Nutzung sind – neben den wichtigsten – auch die bemerkenswertesten – ein gotischer Erker und ein renaissancezeitliches Torhaus, die zum westlichen Turmteil gehören.

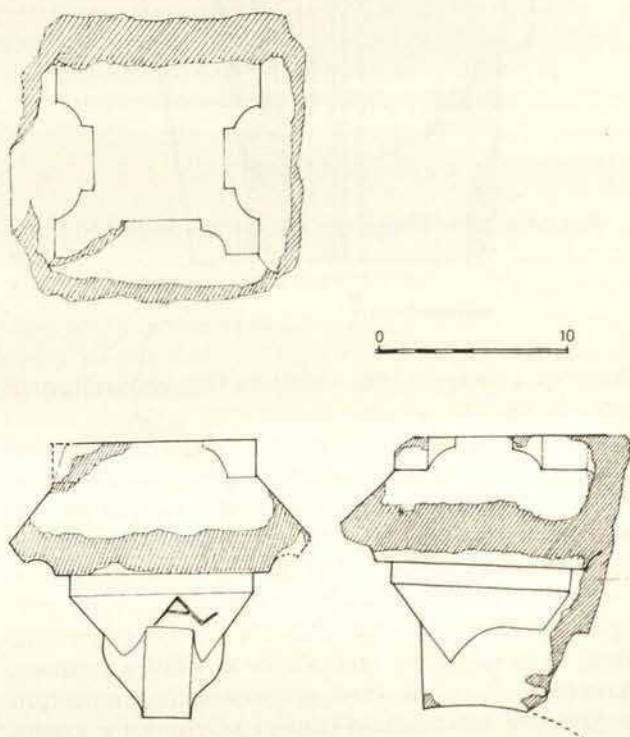

Abb. 176. Steinkonsole mit der Signatur »AV«

176. kép. Kőkonzol AV szignóval

kek, amelyek alapján maga a kápolna boltozati rendszere is rekonstruálható volt. Ez utóbbira azonban a későbbiekben még visszatérünk. Ismertetni szeretnénk továbbá azokat az egyedi darabokat is amelyek semmilyen rekonstrukciót nem tesznek lehetővé, mégis hozzásegítenek ahhoz, hogy részletesebb képet nyerhessünk a vár épületeinek igen kvalitásos gótikus és reneszánsz architektúrájáról.

Előljáróban a nyílászárók igen változatos keretkövei közül emeljük ki egy ajtókeret gyámköves szemöldökkövét, amely e típusnak itt előkerült egyetlen példánya. A két darabból álló, de törésfelülettel összeillő szemöldökkő alapján rekonstruált ajtókerethez (174. kép) hasonló kőkeretes ajtók előfordulása igen gyakori Budán, úgy a középkori királyi palota ún. „boltozatos helyiségei”-ben, mint a budai polgárházakban, vagy éppen a visegrádi királyi palotában. A gyámköves szemöldökkő a XV. századi ajtókeretek egyik jellemzője és több változatban is előfordul.

A kőanyagban igen sok gótikus – több esetben gazdagon profilált – szárkő darabja található, amelyek ajtó, – vagy ablakkeret tartozékai voltak. Egyike ezeknek az a szárkő lábazati tag, amely többszörösen tagolt és eredetileg ajtókerethez tartozhatott (175. kép) Sajnálatos azonban, a szárkővek egy jelentős részének a profilja nagyon hiányos, illetve töredékes, holott ezeknek egyikén másikon kőfaragójel, néha illesztési jel is előfordul.

A szárkővek mellett gótikus ablakosztó darabjai is előkerültek, valamint boltozati borda, továbbá egy nagyméretű kőkonzol. Külön is figyelmet érdemel az a kisméretű – mindössze 14,6 cm magas és 16 cm széles – konzol, amely eredetileg fiálé bázis volt (176. kép). A finoman faragott konzolon gondosan vésett AV monogram látható, amely valószínűleg a kőfaragómester szignója volt. Hasonló konzolos megoldással találkozunk a siklósi vár ún. „Zsigmond” szobájának zárterkélyénél is.

A KÁPOLNA REKONSTRUKCIÓJA

A gótikus faragványok egy külön csoportját képezik azok a darabok, amelyek a nyugati zárterkély belső architektúrájához tartoztak, és amelyek alapján megkíséreltük annak részleges rekonstrukcióját is. Amint az a kutatásaink folyamán kiderült, a gótikus faragványok között öt olyan darabot találtunk, amelyről megállapítható volt, hogy eredetileg kétségtelenül a zárterkélyhez tartoztak. Közülük is ki kell emelnünk azokat a gazdagon profilált sarokdarabokat, amelyek alapján a zárterkély boltozati rendszere, emeleti szintjének belső térképezése is (177. kép) rekonstruálható volt.

A négyzet alaprajzú belső tér boltozati rekonstrukciójának két kulcsdarabja is volt. Mindkét sarokdarab többszörösen tagozott körtetagos bordaindítását is részben megőrizte (178. kép). Ezek segítségével egyértelműen rekonstruálható a négyzet alaprajzú toronyrész keresztboltozatos telerfedése.

A négyzet alaprajzú helyiséghez – amely tulajdonképpen a

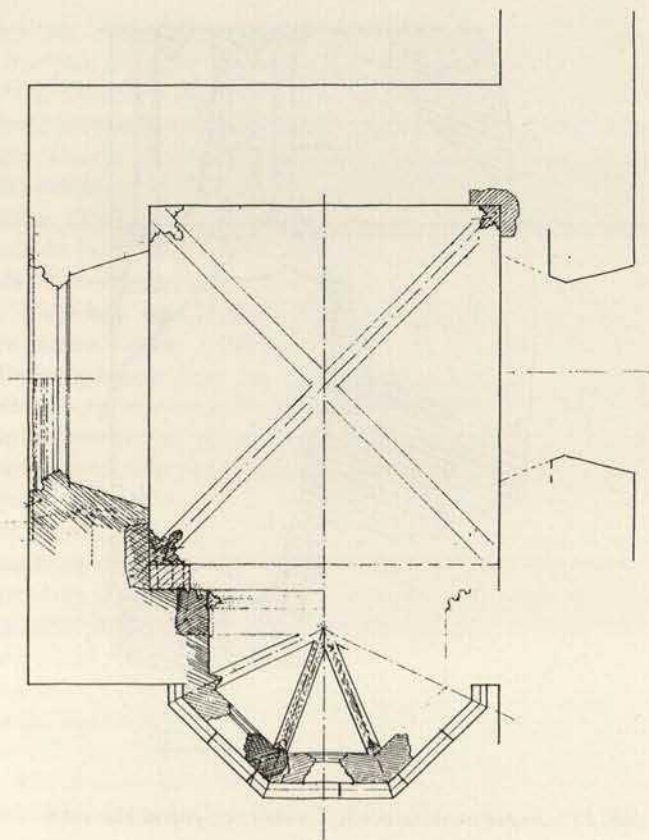

Abb. 177. Rekonstruierter Grundriß der Kapelle
177. kép. A kápolna rekonstruált alaprajza

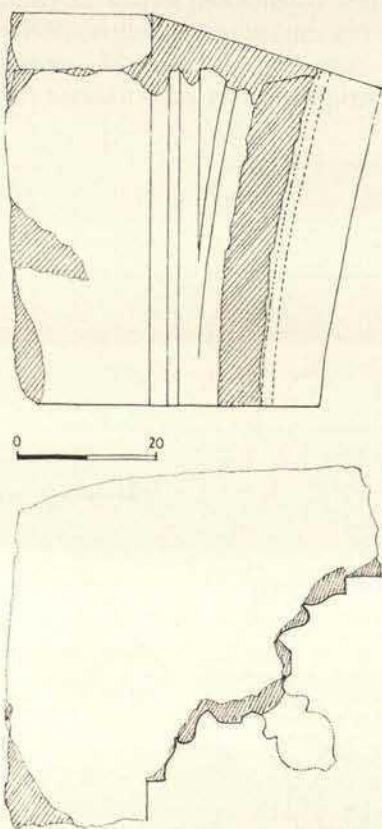

Abb. 178. Eckstein mit Rippenanfang aus der Kapelle
178. kép. Sarokkő bordaindítással a kápolnából

besteht. Ein wesentlich bedeutenderes Element ist jedoch der Rahmenstein mit Rippenanfang von einer der Fensteröffnungen des Erkers (Abb. 179). Zum Rahmen eines der anderen Erkerfenster mag das Rahmensteinfragment mit Maßwerk gehört haben (Abb. 180), dessen Profil mit dem des vorgenannten Rahmensteines fast vollständig übereinstimmt. Im Zuge der Rekonstruktion plazierten wir dieses Fenster an der Westfront des Turmes. Dies ist aller Wahrscheinlichkeit nach die Hauskapelle des Palastes gewesen, obwohl sie nicht geostet war. Dafür gibt es im Mittelalter allerdings mehrere Beispiele, und zwar in erster Linie auf deutschem Gebiet. Die Errichtung des Erkers kann mit der Bautätigkeit des Bischofs Heinrich von Alben in Zusammenhang gebracht werden.

Neben der relativ großen Zahl gotischer Steinfragmente hält sich die Zahl von Elementen der Renaissancearchitektur verständlicherweise in Grenzen, da die Bautätigkeit dieses Zeitalters in Szászvár eher Dekorationscharakter trug. Im Spiegel der Grabungen scheint es, als habe sie sich nur auf den Nordflügel des Gebäudekomplexes beschränkt. Das zum Vorschein gelangte Steinmaterial im Renaissancestil besteht hauptsächlich aus Fragmenten von Fensterrahmen, obwohl sich auch das eine oder andere Stück vom Stockstein einer Tür darunter befindet. Anhand des Materials der einzelnen Steinfragmente sowie ihrer Bearbeitungsweise und Qualität lassen sich zwei Gruppen absondern. Zur ersten, die einen beträchtlichen Teil des Materials ausmacht, gehören die Stücke aus feinkörnigem, weichem Kalkstein. Sie ähneln den Renaissancebauskulpturen im Steinmaterial von Márévár. Das Material der zweiten Gruppe ist Kalktuff. Hierzu gehören nur einige, vermutlich vom Stockstein eines Türrahmens stammende Fragmente.

Die Rahmensteine und Fensterkreuze aus weichem Kalkstein sowie die ein bis zwei zum Vorschein gelangten Gesimsfragmente weisen eine hohe Bearbeitungsqualität auf. Sie sind reich profiliert und ihre Formen präzise ausgearbeitet. Das heißt, diese Steinmetzarbeiten können mit der Bautätigkeit Bischof Szatmáris in Pécs in Zusammenhang gebracht werden. Aufgrund der vorliegenden Fragmente konnte der Steinrahmen eines Renaissance-Kreuzstockfensters rekonstruiert werden (Abb. 165), das die Hoffassade im Obergeschoß des Nordflügels mit Strebepfeilern zierte.

Erwähnt werden sollten auch noch einige abkantig profilierte Kämpfersteine und Gewölbstücke, die ebenfalls im Bereich vor dem Nordflügel mit Strebepfeilern ans Licht kamen, und zwar in der Aufschüttung des Hofes. Diese architektonischen Fragmente sind in zweierlei Hinsicht von großer Bedeutung. Einerseits belegen sie zweifelsfrei, daß die Zwischenräume der Pfeiler überwölbt waren, andererseits bietet sich mit ihnen die Möglichkeit, die Gewölbelösung der Strebepfeilerarkaden zu rekonstruieren (Abb. 162).

Von der großen Zahl architektonischer Steinfragmente sollten an dieser Stelle nur einige jener Stücke vorgestellt werden, welche nicht nur als Einzelstücke bedeutend und zum Teil altersbestimmend waren, sondern auch als Grundlage der teilweisen und in mehreren Fällen sogar vollständigen Rekonstruktion gedient haben. Vergleicht bzw. ergänzt man diese Rekonstruktionen mit den »in situ« vorgefundenen Details der Gebäudeplastik, zeich-

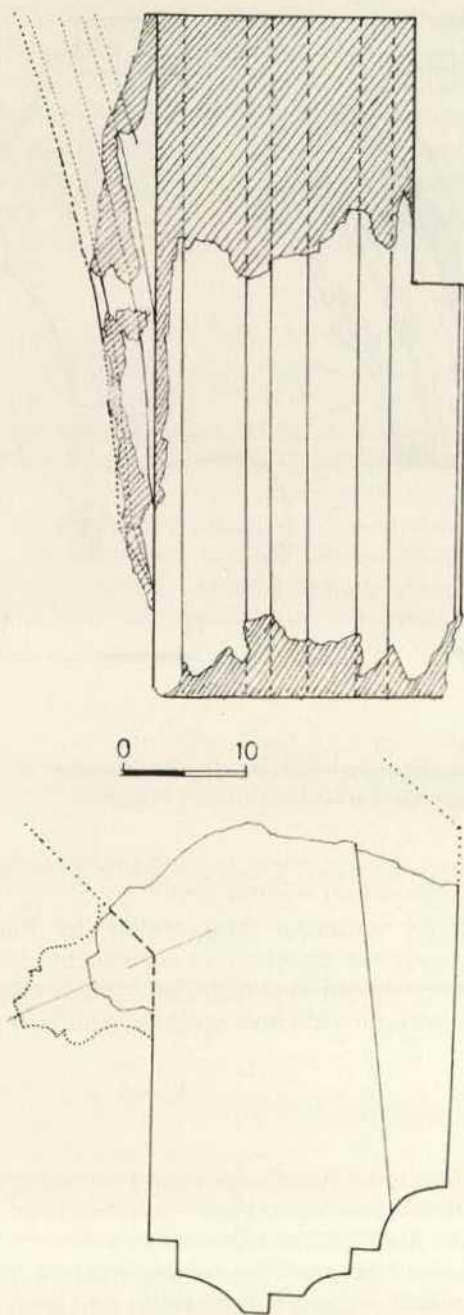

Abb. 179. Fragment eines zur Kapelle gehörenden Fensterrahmens

179. kép. A kápolnához tartozó ablakkeret töredéke

nyugati torony első emelete - déli irányban a nyolcszög három oldalával záródó zárterkély csatlakozott. A zárterkély és a helyiség közötti átjárót képező diadalív szárkővének is előkerült egy darabja, amelyet két hengertag között egy horony profilál. Lényegesen jelentősebb faragványunk azonban az a bordaíndítós keretkő, amely tulajdonképpen a zárterkély egyik ablaknyílásának töredéke (179. kép). A zárterkély egy másik ablakának kökeretéhez tartozhatott az a mérműves kerettöredék (180. kép), amelynek profilja az előzőekben említett keretkő profiljával szinte csaknem azonos. A rekonstrukció során ezt az ablakot a toronyrész nyugati homlokzatán helyeztük el. Minden valószínűség szerint ez volt a palota házikápolnája, noha nem volt keletelt. E megoldást illetően több

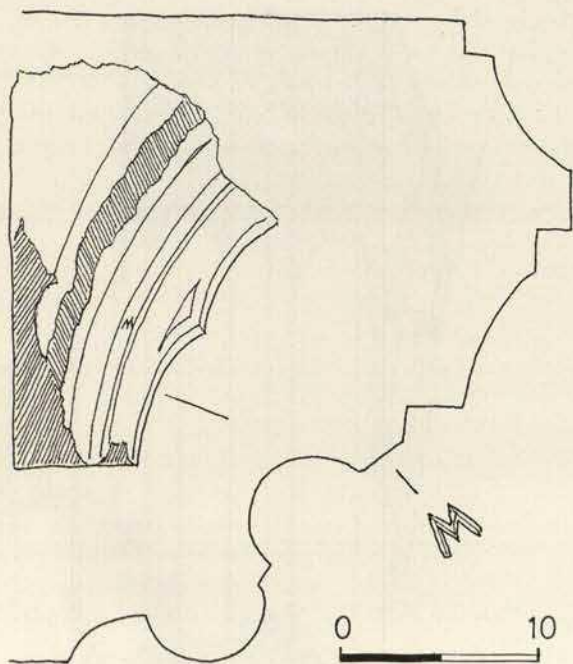

Abb. 180. Stocksteinfragment eines Maßwerkfensters
180. kép. Mérnöves ablak keretkövének töredéke

nen sich die einzelnen Bauperioden der Burg von Szászvár sowie die inneren und äußeren Erscheinungsformen ihrer Bauten innerhalb der einzelnen Perioden bzw. die Zierformen früherer Zeitalter deutlich ab.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Ergebnisse der Forschungen und Freilegungen in der Burg von Szászvár kann man folgendermaßen zusammenfassen. Auf ihrer Grundlage ist es gelungen, die Geschichte einer außerhalb der mittelalterlichen Pécs-er Bischofsresidenz gelegenen Burg kennenzulernen, die zugleich eines der bedeutenden Wirtschaftszentren der reichsten Diözese des Landes war. Ähnliche Bischofsburgen gab es natürlich auch in anderen Bistümern. Unter diesen ist sie jedoch heute die einzige, welche restlos freigelegt wurde und durch die man Einblick in das mittelalterliche Leben einer solchen Burg gewinnen kann. Da sich die Burg von Szász im Besitz des jeweiligen Bischofs von Pécs befand, teilte sie im Laufe der Jahrhunderte - zwischen dem 13. und 18. Jahrhundert - stets das glückliche oder tragische Schicksal der Pécs-er Bischofsburg. So war es auch zur Zeit der Türkenherrschaft. Anhand der Forschungen konnten wir die Gebäude und Wehranlagen einer solchen Burg sowie die Entwicklung ihrer topographischen Lage innerhalb der Siedlung im Laufe des Mittelalters kennenlernen.

Die Vielfältigkeit des bei den Grabungen zum Vorschein gelangten reichen Fundmaterials hingegen gewährte einen Einblick in den Alltag der Burg. Gleichzeitig diente ein Teil des Materials - in erster Linie die ebenfalls in großer Zahl gefundenen, sehr mannigfaltigen Ofenka-

peldával találkozunk a középkor folyamán, mégpedig elsősorban német területen. A zárterkély kialakítása Albeni Henrik építkezéseivel hozható kapcsolatba.

A gótikus építészeti töredékek aránylag nagy száma mellett a reneszánsz kőfaragványoké érthető módon lényegesen kevesebb, mivel e korszak építkezése inkább csak díszítő jellegű volt Szászváron, s az átadások tükrében úgy tűnik, hogy csak az épületegyüttes északi szárnyára terjedt ki. Az előkerült reneszánsz faragott kőanyag elsősorban kő ablakkeret töredékekből áll, de akad közöttük egy-egy ajtókeret - darabja is. Az egyes faragványok kőanyaga, valamint megmunkálásuk módja és minősége alapján két csoportot különböztethetünk meg közöttük. Az egyik - ez az anyag jelentős része - finomszemcsés puha mészkő, amely a márévári reneszánsz faragványok kőanyagához hasonló, a másik viszont mésztufa, amelyet csak néhány töredék képvisel; valószínű, hogy ez utóbbiak ajtókeret szárkövének töredékei.

A puha mészkőből faragott keretkő és ablakosztó, valamint az előkerült egy-két párkánytöredék megmunkálása igen kvalitásos. Valamennyi gazdagon profilált és műformáik finoman kidolgozottak, így ennek alapján e faragványok Szatmári püspök pécsi építkezéseivel hozhatók kapcsolatba. A meglévő töredékek alapján rekonstruálható volt egy keresztosztós reneszánsz ablak kökerete (165. kép), amely az északi támpilléres szárny emeleti udvari homlokzatát díszítette.

Meg kell még említenünk azokat az élszedéssel profilált vállköveket és boltívdarabokat, amelyek ugyancsak a támpilléres északi szárny előtti részen kerültek elő az udvar feltöltéséből. Ezek az építészeti fragmentumok két szempontból is igen nagy jelentőséggel bírnak, egyrészt azért, mert kétségtelenül bizonyítják, hogy a pillérközők átboltozottak voltak, másrészt viszont lehetőséget nyújtanak a támpilléres árkádsor boltozati megoldásának rekonstrukciójára (162. kép).

A nagyszámú építészeti faragvány közül mindössze néhány olyan darabot kívántunk bemutatni, amely nemcsak egyedileg jelentős és részben korhatározó, hanem a részleges, vagy több esetben a teljes rekonstrukcióhoz is alapul szolgált. E rekonstrukciókat egybevetve, illetve kiegészítve az épületek „in situ” épületplasztikai részleteivel, világosan kirajzolódnak a szászvári vár építésének egyes korszakai és épületeinek az egyes korszakokban volt külső és belső megjelenési formái, valamint a korábbi korszakok műformáinak továbbélése.

ÖSSZEFOGLALÁS

A szászvári vár kutatásának és feltárásának eredményeit az alábbiakban összegezhetjük röviden. Segítségükkel sikerült megismernünk a középkori pécsi püspökök rezidencián kívüli várának történetét, amely egyben az ország egyik leggazdagabb egyházmegyéjének egyik jelentős gazdasági központja is volt. Természetesen ehhez hasonló püspöki várak más egyházmegyékben is voltak, de közülük ma ez az egyetlen, amely teljes mértékben feltárt és

cheln, hauptsächlich mit Wappendarstellungen (Abb. 181), sowie die Steinmetzarbeiten – auch als ergänzende historische, architekturhistorische, ja man könnte sagen kulturhistorische Quelle. Denn durch sie wurde es in Kenntnis der von den einzelnen Bischöfen in Szászvár veranlaßten Bauarbeiten und Ausschmückungen möglich, die entsprechenden Angaben auch auf die Bischofsburg von Pécs – die Residenz – zu beziehen, wo derartige Forschungen nicht stattgefunden haben.

Die Forschungsergebnisse der beiden Bischofsburgen ergänzen einander also gut. In Anbetracht dessen meinen wir, daß es aufgrund der neuesten Ergebnisse doch gelungen ist, die mittelalterlichen Baudenkmäler der beiden Bischofsburgen und im Zusammenhang damit die diesbezügliche Tätigkeit der einzelnen Bischöfe sowie deren Wirken als Förderer der Kunst und Kultur vorzustellen – wie beispielsweise im Falle von Bischof Wilhelm die Gründung der ersten ungarischen Universität oder der Bau der Goldenen Marienkapelle von seinem Vorgänger, Bischof Miklós, oder die Bautätigkeit zur Zeit der Bischöfe Alben und später dann der Bischöfe Zsigmond Ernuszt und György Szatmári. Ihrem künstlerischen Interesse bzw. Mäzenatentum verdanken wir die Entstehung solcher Werke der ungarländischen gotischen Plastik wie die Stücke des Skulpturenfundes aus der Goldenen Marienkapelle – die Ausstattung der Kapelle, ferner das Grabmal Bischof Wilhelms –, welche den Einfluß der gotischen Plastik Frankreichs widerspiegeln, oder die großartigen Leistungen der dekorativen Skulptur an den Renaissancebauten Bischof Szatmáris, von der die Steinmetzarbeiten der Aedes Sacmariae künden.

Daß zur Innenausstattung der einzelnen Räume in den beiden Burgen auch Prunköfen gehörten, haben in erster Linie die in der Burg von Szász zum Vorschein gelangten Ofenkacheln bewiesen. Diese Kunstwerke der Kleinplastik zieren bischöfliche und königliche Wappen oder geometrische Ornamente – Maßwerke – sowie figurale Darstellungen. Eben solche oder ähnliche Öfen standen gewiß auch in den repräsentativen Räumen der Pécs-er Bischofsresidenz.

Unter den gotischen Architekturfragmenten der Burg von Szászvár sind insbesondere die von den Bauten des 15. Jahrhunderts erhalten gebliebenen Überreste hervorzuheben. Sie gehen auf die Bautätigkeit der Pécs-er Bischöfe Johann und Heinrich von Alben – hauptsächlich des Letzteren – zurück und zeigen eine enge Verbindung zur Budaer bzw. Visegráder und dadurch zur Hofkunst. Das hat für uns vielleicht deshalb größere Bedeutung, weil es in Pécs gerade aus diesem Zeitalter nur sehr wenige Denkmäler gibt.

Die in der mittelalterlichen Pécs-er Bischofsburg stehende, 1217 gegründete, Johannes dem Täufer geweihte romanische Kapelle des Kollegiatstiftes, die 1355 gegründete und gleichfalls in der Burg stehende gotische Kapelle der Goldenen Maria, die auch als Universitätskapelle diente, das ebenfalls in der Burg befindliche Gebäude der 1367 gegründeten ersten ungarischen Universität, die im Laufe der Jahrhunderte hier blühende bildende Kunst sowie die anderen Kunstgattungen, die Literatur, dies alles sind lebhaftere Beweise dafür, daß Ungarn und eine Stadt mit großer Vergangenheit wie Pécs das ganze Mittelalter hindurch Hüter und Vertreter der christ-

amelyen keresztül betekintést nyerhetünk egy ilyen vár középkori életébe. A mindenkori pécsi püspök tulajdonát képező szászai vár az évszázadok során – a XIII–XVII. század között – a pécsi püspökvár jó és rossz sorsában egyaránt osztozott, s nem volt ez másként a török uralom idején. A kutatások nyomán megismerhettük egy ilyen vár épületeit, valamint annak védelmi rendszerét és a településen belüli topográfiai helyzetének alakulását a középkor folyamán.

Az ásatások során előkerült igen gazdag leletanyag sokrétűsége pedig bepillantást engedett a vár hétköznapijainak életébe. De kiegészítő történeti, építészettörténeti, egyszóval kultúrtörténeti forrást is jelent az anyagnak különösen az a része – mint a szép számban előkerült és változatos főleg címerábrázolásos kályhacsempék (181. kép), valamint a kőfaragványok, tulajdonképpen lehetőséget adtak arra, hogy az egyes pécsi püspökök építető és díszítő szászvári tevékenységét megismerve, annak adatait vonatkoztatni tudjuk a pécsi püspökvárra is, mivelhogy ilyen jellegű kutatások az utóbbi lelőhelyen – a rezidenciában – nem voltak.

A két püspökvár kutatásának eredményei tehát jól kiegészítik egymást. Úgy gondoljuk, hogy a legújabb eredmények alapján sikerült bemutatni a két püspöki vár középkori építészeti emlékeit és ennek kapcsán az egyes püspökök építető tevékenységét, továbbá a kultúra és művészetpártoló munkásságukat: Vilmos püspök esetében az első magyar egyetem alapítását, elődje, Miklós püspök esetében az Aranyos Mária kápolna építését, az Albeniek és a későbbiekben Ernuszt Zsigmond és Szatmári György püspökök építkezéseit. Művészeti igényük, illetve művészetpártolásuk nyomán a magyarországi gótikus szobrászat olyan alkotásai születtek, mint az Aranyos Mária kápolna szoborleletének darabjai – a kápolna belső liturgikus, Vilmos püspök síremléke. Vagy Szatmári reneszánsz építkezései díszítő szobrászatának pompás alkotásai, amelyekről az „Aedes Sacmariae” faragványai tanúskodnak.

A két vár helyiségeit díszítő kályháról elsősorban a szászai várban előkerült darabok alapján szerezhetünk tudomást. Ezeket a művészi kisplasztikai alkotásokat püspöki és királyi címerek, valamint geometrikus ornamensek – mérművek és figurális ábrázolások díszítik. Minden bizonnyal ugyanilyenek díszítették a pécsi püspöki rezidencia reprezentatív helyiségeit is.

A szászvári vár gótikus építészeti maradványai közül ki kell emelnünk a XV. századi építkezéseket, amelyek az Albeniek – János és Henrik, főleg ez utóbbi –, pécsi püspökök nevéhez fűződnek, és amelyek szoros kapcsolatot mutatnak Budával és Visegráddal és ezen keresztül az udvari művészettel. Ez számunkra talán azért is nagyobb jelentőségű, mivel ennek a korszaknak az emlékei Pécsről igen hiányosak.

A középkori pécsi püspökvárban állott, 1217-ben alapított Keresztelő Szent János társaskáptalan román kori kápolnája, az 1355-ben alapított és ugyancsak a várban álló gótikus Aranyos Mária kápolna, amely püspöki és egyetemi kápolnaként működött, az 1367-ben alapított első magyar egyetem várbeli épülete, valamint az évszázadok

lichen Kultur Europas und innerhalb dieser Wahrer ihrer eigenen nationalen Kultur gewesen sind.

során itt virágzott képzőművészet, irodalom mind annak élénk bizonyítéka, hogy Magyarország és annak egyik olyan nagymúltú városa, mint Pécs a középkor egész folyamán saját nemzeti kultúráját megőrizve az európai keresztény kultúra letéteményese és képviselője volt.

Abb. 181. Gotische Ofenkachel mit dem Wappen der Bischöfe Alben aus der Burg von Szászvár
181. kép. Gótikus kályhacsempe az Albeniek címerével a szászi várból

0 5